

Schoolkostenonderzoek

Schoolkosten in het voortgezet onderwijs en MBO/BOL 2003-2004

Eindrapport

Een onderzoek in opdracht van
het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Suzanne Broersen
Ton Klein

B2795

Leiden, 18 februari 2004

Voorwoord

Naar school gaan in het voortgezet onderwijs (VO) en de beroepsopleidende leerweg van het middelbaar beroepsonderwijs (MBO/BOL) kost geld. Kostenposten zijn (naast het les- of cursusgeld) de vrijwillige ouderbijdrage, schoolboeken, materialen en gereedschappen, overige schoolbenodigdheden, schoolactiviteiten en reiskosten. Minder draagkrachtige ouders van leerlingen in het VO en de MBO/BOL kunnen op basis van Wet Tegemoetkoming Onderwijsbijdrage en Schoolkosten (WTOS) een (gedeeltelijke) tegemoetkoming krijgen van de kosten die zij maken voor het onderwijs van hun kinderen. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) laat sinds 1999 de hoogte van deze schoolkosten periodiek onderzoeken. Daarbij is de vraag wat de hoogte van de schoolkosten is, hoe zij zich ontwikkelen en hoe zij zich verhouden tot de tegemoetkoming WTOS.

In 2003 is de hoogte van de schoolkosten in het VO en de MBO/BOL opnieuw onderzocht. In dit onderzoek is aandacht besteed aan het aandeel van ICT-leermiddelen in de hoogte van de schoolkosten.

In de rapportage is aangesloten bij het schoolkostenonderzoek dat het NIBUD in 2001 heeft uitgevoerd. Zo staan de belangrijkste resultaten ook dit keer in de hoofdtekst, alle resultaten staan in de tabellenbijlage vermeld. Vanwege de continuïteit heeft het NIBUD plaatsgenomen in de begeleidingscommissie.

Op deze plaats willen wij de leden van de begeleidingscommissie van het schoolkostenonderzoek bedanken voor hun commentaar in de verschillende fasen van het onderzoek.

Ton Klein
projectleider

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Inleiding	17
1.1 Onderzoeksvragen	17
1.2 Definities	18
1.3 Leeswijzer	20
2 Onderzoeksopzet	23
2.1 Onderzoeksgroep	23
2.1.1 Beschrijving onderzoeksgroep VO	24
2.1.2 Beschrijving onderzoeksgroep MBO/BOL	26
2.2 Onderzoeksmethode	27
2.2.1 Internetenquête	27
2.2.2 Interview	29
3 Bevindingen voortgezet onderwijs	31
3.1 Totale schoolkosten	31
3.2 (Vrijwillige) ouderbijdrage	38
3.3 Vaste bijdrage en bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen	40
3.4 Schoolboeken	43
3.5 Overige schoolbenodigdheden	46
3.6 Kosten voor schoolactiviteiten	47
3.7 Reiskosten openbaar vervoer	48
3.8 Overig	50
4 Bevindingen MBO/BOL	51
4.1 Totale schoolkosten	51
4.2 (Vrijwillige) bijdrage	56
4.3 Vaste bijdragen en bijkomende kosten voor materialen	57
4.4 Schoolboeken	61
4.5 Overige schoolbenodigdheden	62
4.6 Kosten voor schoolactiviteiten	63
4.7 Reiskosten openbaar vervoer	65
4.8 Overig	66
5 ICT-leermiddelen en boekenkosten	69
Literatuur	71
Bijlage Aankondigingsbrief en bijlagen	73

Samenvatting

Het volgen van onderwijs in het vo of MBO/BOL kost ouders van leerlingen geld. Ouders betalen een wettelijke onderwijsbijdrage in de vorm van lesgeld voor voltijd onderwijs als kinderen aan het begin van het schooljaar 16 jaar of ouder zijn. Daarnaast betalen alle ouders schoolkosten. Deze schoolkosten zijn niet wettelijk vastgelegd en worden, soms in samenspraak met de ouders, door de school vastgelegd.

In 2001 heeft het NIBUD een onderzoek gedaan naar de hoogte van de schoolkosten voor het vo en MBO/BOL voor het schooljaar 2000/2001. Het NIBUD heeft het veldonderzoek in september/oktober 2000 verricht. Dit onderzoek is een herhalingsmeting. Om de resultaten van het huidige onderzoek en het onderzoek in 2001 goed te kunnen vergelijken, is de onderzoeksopzet, tijdstip van de dataverzameling, analyse van de gegevens en de opzet van de rapportage zoveel mogelijk identiek. Belangrijkste verschil tussen beide metingen is dat de huidige meting via internet heeft plaatsgevonden en de vorige meting een schriftelijke enquête betrof. De beoogde respondenten zijn per brief uitgenodigd om de vragenlijst via internet in te vullen. In deze brief stond het webadres waar de vragenlijst te vinden was en een unieke inlogcode en password. Bovendien stonden de belangrijkste kostenposten in een bijlage van deze brief uitgelegd, zodat zij de benodigde gegevens voor het invullen van de vragenlijst alvast konden opzoeken.

Er is geen reden om aan te nemen dat deze andere benaderingswijze gevolgen heeft voor de resultaten omdat er met betrekking tot de achtergrondgegevens, zoals inkomensverdeling, van beide groepen respondenten geen verschillen zijn gevonden die van invloed kunnen zijn op de uitkomsten van het onderzoek.

Doel van het onderzoek

Doel van het Schoolkostenonderzoek 2003/2004 is het verkrijgen van inzicht in de hoogte van de schoolkosten waarmee ouders van leerlingen jonger dan 18 jaar in het vo en de mbo/bol te maken krijgen. In het onderzoek is een uitsplitsing gemaakt naar opleidingstype en -niveau. Speciale aandacht gaat uit naar de kosten voor ICT-leermiddelen.

In navolging van het NIBUD onderscheiden we zeven typen schoolkosten:

1. *(Vrijwillige) ouderbijdrage.* Het gaat hier om de bijdrage die de school aan een ouder vraagt voor een schoolgaand kind. Het lesgeld voor kinderen van 16 jaar en ouder dient hierbij *niet* meegerekend te worden. Ook eventuele kortingen of vrijstellingen die ouders ontvangen dienen hierbij *niet* meegerekend te worden. Deze worden apart bevraagd.
2. *Vaste bijdrage.* Het gaat hierbij om een vaste bijdrage per jaar voor bijvoorbeeld materialen en gereedschappen voor de school. Kosten die ouders zelf maken voor aanschaf van materialen of gereedschappen horen hier niet bij.
3. *Boekenkosten.* Hier gaat het om het bedrag dat ouders in het schooljaar 2003/2004 hebben betaald aan schoolboeken in het boekenfonds, nieuwe boeken en tweedehands boeken.
4. *Kosten voor overige benodigdheden.* Onder kosten voor overige benodigdheden vallen kosten voor aanschaf van schrijfmateriaal, schriften, mappen, agenda, voorgeschreven gymkleding, schooltas, e.d. Ook vallen de kosten voor ICT-leermiddelen hieronder als floppy's, cd-roms, printpapier en kosten voor internet.
5. *Bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen.* Dit zijn de kosten die ouders in de loop van het jaar zelf maken voor aanschaf van gereedschap of materialen ten behoeve van hun schoolgaande kinderen.

6. *Kosten voor schoolactiviteiten.* Hieronder verstaan we de door school georganiseerde (vrijwillige) activiteiten als schoolreisjes, introductiekamp, theaterbezoek etc. Het gaat hierbij alleen om de kosten voor deelname en niet om het meegegeven zakgeld, of de eventuele kosten die zijn opgenomen in de (vrijwillige) ouderbijdrage.
7. *Reiskosten openbaar vervoer.* Hierbij gaat het om de kosten die ouders voor hun schoolgaande kind maken voor reiskosten via openbaar vervoer naar de school.

Centrale probleemstelling en onderzoeksvragen

De centrale probleemstelling van het onderzoek luidt als volgt:

Wat zijn in het schooljaar 2003/2004 de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten(posten) in het vo en de mbo/bol, totaal en uitgesplitst naar opleidingstype en -niveau?

In het onderzoek worden in ieder geval de volgende concrete onderzoeksvragen beantwoord:

1. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in het vo en mbo/bol als geheel? (uitgesplitst naar schoolkostenpost en totaal)
2. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in het vo naar opleidingstype (vmbo, havo en vwo) én opleidingsniveau (onderbouw en bovenbouw)? (uitgesplitst naar 'schoolkostenpost' en totaal)
3. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in de mbo/bol naar opleidingsniveau (niveau 1, 2, 3 en 4)? (uitgesplitst naar 'schoolkostenpost' en totaal)
4. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in de mbo/bol naar leerjaar (uitgesplitst naar 'schoolkostenpost' en totaal)
5. Wat is de invloed van ICT op de schoolkosten?
 - Wat is het aandeel van de kosten voor ICT-middelen (exclusief kosten aanschaf PC) in de kosten voor leermiddelen (aandeel ICT in vaste en bijkomende materiaalkosten, schoolboeken en overige benodigheden)?
 - In hoeverre worden ICT-middelen gebruikt als vervanging van dan wel als aanvulling op traditionele leermiddelen?
 - Welk deel van de huishoudens beschikt over een PC? In hoeverre is bij de aanschaf van een PC gebruik voor school een motief geweest? In welke mate wordt de PC ook daadwerkelijk voor school gebruikt?
6. Welk deel van de huishoudens beschikt over een internetverbinding? In hoeverre is bij de aanschaf van een internetverbinding gebruik voor school een motief geweest? In welke mate wordt de internetverbinding ook daadwerkelijk voor school gebruikt?
7. Hoe hebben de schoolkosten zich sinds het schooljaar 2000/2001 ontwikkeld? (totaal, uitgesplitst naar opleidingstype en -niveau, uitgesplitst naar 'schoolkostenpost')
8. In hoeverre zijn de verschillende tegemoetkomingen in de schoolkosten in het kader van de WTOS gemiddeld kostendekkend?

Voor dit onderzoek zijn de volgende groepen benaderd:¹

- Ouders met kinderen in het voortgezet onderwijs (vo) (vmbo, havo, vwo - het praktijkonderwijs is hier buiten beschouwing gelaten);
- Ouders met kinderen in de (voltijds opleiding) van de beroepsopleidende leerweg (bol) van het middelbaar beroepsonderwijs (mbo).²

¹ Ouders hebben bij de beantwoording van de vragen de schoolkosten van één kind in hun gedachten genomen. In verband met aselecte steekproeftrekking hebben ouders van wie meerdere kinderen tot de doelgroep behoren de vragenlijst ingevuld voor het kind dat het eerst jarig is.

² De beroepsopleidende leerweg is een leerweg via leren en stage; de *beroepsbegeleidende* leerweg is een leerweg via werken en leren. Leerlingen leren voornamelijk op de werkplek.

- Brancheorganisatie educatieve uitgeverij (GEU)

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Internetenquête onder ouders van leerlingen aan het voortgezet onderwijs
- Internetenquête onder ouders van leerlingen aan het mbo/bol
- Face-to-face interview met een medewerker van de brancheorganisatie van educatieve uitgeverijen (GEU).

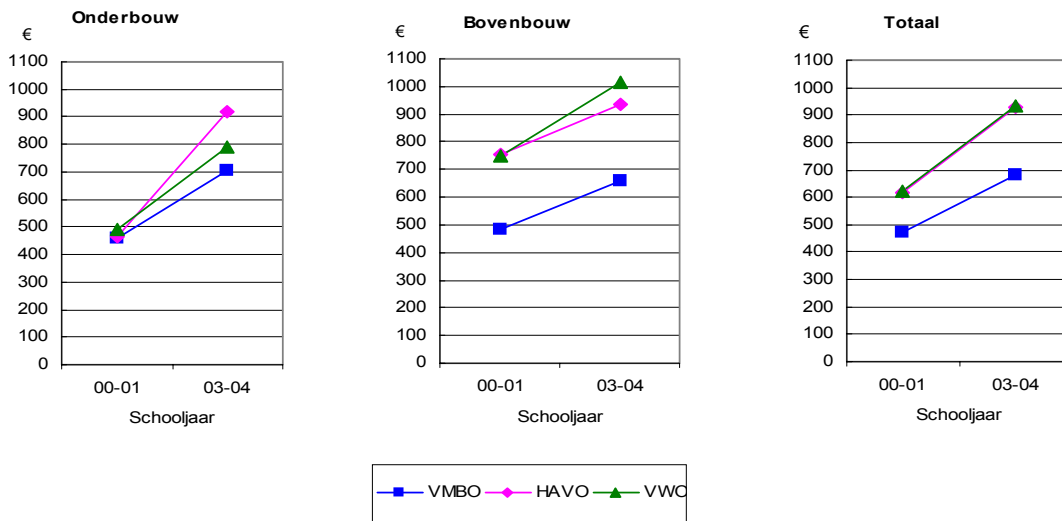
De genoemde posten voor schoolkosten zijn in een aankondigingsbrief aan de ouders toegelicht. In de vragenlijst zelf is ook nog eens een omschrijving gegeven van de gevraagde schoolkosten.

Schoolkosten voortgezet onderwijs

Onderstaande grafieken laten de stijging zien van de totale schoolkosten van het voortgezet onderwijs in het schooljaar 2003/2004. In het daaropvolgende kader staat de procentuele stijging dan wel daling vermeld gecorrigeerd voor de inflatie. Voor maatstaf van inflatie is de consumentenprijsindex van het CBS genomen. De schoolkosten zijn ook vergeleken met de hoogte van de uitkering die ouders kunnen ontvangen op grond van de Wet Tegemoetkoming Onderwijsbijdrage en Schoolkosten (WTOS). Deze rijksbijdrage is inkomensafhankelijk. De WTOS wordt jaarlijks geïndexeerd aan de hand van de consumentenprijsindex. Hierbij hanteren we de volgende indeling:

- +/- stijging/ daling van 20 procent of minder
- ++/-- stijging/daling tussen de 21 en 50 procent
- +++/-- stijging/ daling van 51 procent en hoger.

Grafiek A Gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten)



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO ++	VMBO +	VMBO ++
HAVO +++	HAVO +	HAVO ++
VWO ++	VWO ++	VWO ++

Vergeleken met het schooljaar 2000/2001 kunnen we constateren dat de totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor alle schooltypen sterk zijn gestegen (tussen de 21 en 50 procent gecorrigeerd voor inflatie). Voor de onderbouw is de toename van de totale schoolkosten het sterkst.

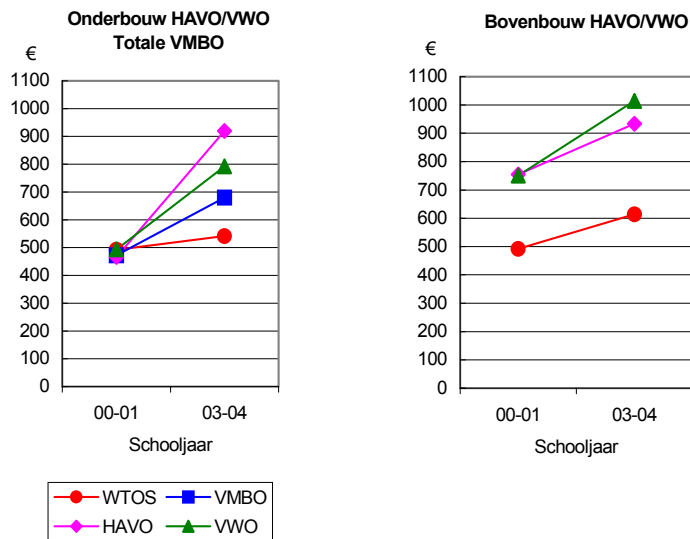
De gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor het totale vo bedroegen in het schooljaar 2003-2004 € 876,- . De helft van de ouders betaalt een bedrag van € 728,- (mediaan) of minder; een kwart van de ouders betaalt € 538,- of minder en een kwart betaalt € 1.108,- of meer. Dat betekent dat in ieder geval de helft van de ouders minder betaalt dan de gemiddelde schoolkosten over 2003-2004.

Vergeleken met de meting over het schooljaar 2000/2001 zien we voor de mediaan een vergelijkbare stijging als voor de gemiddelde schoolkosten: alleen voor de havo is de stijging iets minder sterk.

Vergelijking met WTOS

In grafiek B zijn de totale schoolkosten van elke schoolsoort vergeleken met het bijbehorende WTOS-bedrag. Dit bedrag ligt hoger in de bovenbouw havo en vwo dan in de rest van het voortgezet onderwijs.

Grafiek B Totale gemiddelde schoolkosten afgezet tegen WTOS

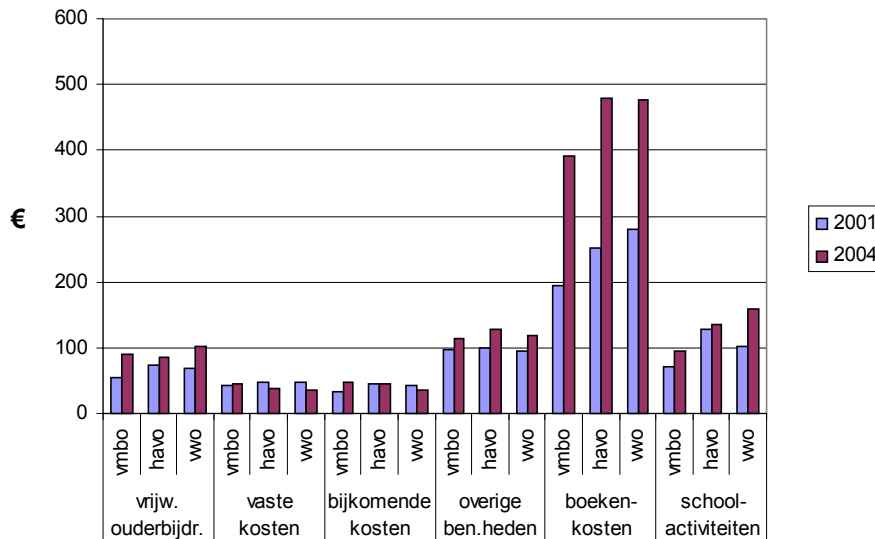


Uit bovenstaande grafiek blijkt dat de kosten voor alle drie de schoolsoorten hoger liggen dan het WTOS-bedrag.

Gemiddelde schoolkosten per kostenpost

Grafiek C geeft een overzicht van de ontwikkeling voor de verschillende kostenposten. Daartoe zijn de gegevens uit de meting van 2001 vergeleken met de huidige meting en uitgesplitst naar schooltype. Uit de grafiek blijkt dat met name de boekenkosten voor de drie schooltypen zijn gestegen.

Grafiek C Gemiddelde schoolkosten per kostenpost voor voortgezet onderwijs



In tabel A zien we de procentuele dalingen en stijgingen van 2004 ten opzichte van 2001, gecorrigeerd voor inflatie.

Tabel A Procentuele stijging/daling kostenposten vo gecorrigeerd voor inflatie

	Vmbo	Havo	Vwo
Vrijwillige ouderbijdrage	+++	+	++
Vaste bijdrage	-	--	--
Bijkomende kosten	++	-	--
Overige schoolbenodigdheden	+	++	+
Schoolboeken	+++	+++	+++
Schoolactiviteiten	+	-	++
Reiskosten	-	-	+

Conclusies voor het voortgezet onderwijs

- De gemiddelde totale schoolkosten bij alle drie de schooltypen zijn gestegen tussen de 21 en 50 procent.
- Meer dan de helft van de ouders betaalt minder dan de gemiddelde totale schoolkosten over 2003-2004.
- De totale kosten zijn het hoogst bij de havo en vwo. Dit was in 2001 ook het geval.
- Vergelijken met de WTOS blijken de gemiddelde kosten van alle drie de opleidingen hoger te liggen dan het WTOS-bedrag.
- De boekenkosten is de hoogste kostenpost voor alle drie de schooltypen. Dit was bij de vorige meting van het NIBUD ook al. Bij alle drie de schooltypen zijn de boekenkosten meer dan 50 procent gestegen.
- De vrijwillige ouderbijdrage is voor alle drie de schooltypen gestegen.
- De reiskosten zijn alleen bij het vwo gestegen, bij het vmbo en havo zijn ze gedaald (tussen 0 en 20 procent). Deze uitkomsten moeten echter voorzichtig geïnterpreteerd worden vanwege het geringe aantal respondenten dat heeft aangegeven reiskosten te hebben.

- Voor het vmbo zijn de 'bijkomende kosten' relatief sterk gestegen (tussen de 21 en 50 procent), maar absoluut gezien vallen deze kosten mee in vergelijking tot de overige kostenposten. Bij de havo en vwo zijn de bijkomende kosten gedaald.
- De kosten voor deelname aan schoolactiviteiten zijn sterk gestegen op het vwo (tussen de 21 en 50 procent).
- Evenals in het onderzoek van 2000/2001 bestaan er nauwelijks verschillen tussen de verschillende denominaties.

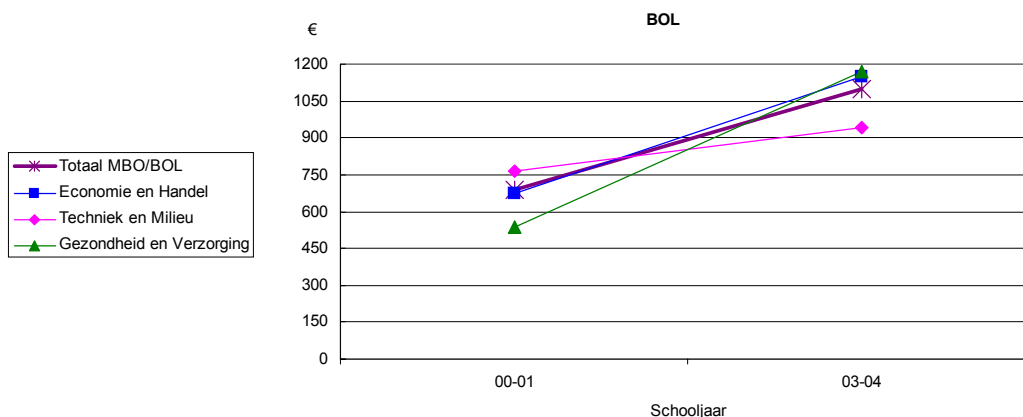
Schoolkosten mbo/bol

Onderstaande grafiek laat de stijging van de totale schoolkosten mbo/bol zien in het schooljaar 2003/2004 ten opzichte van de eerdere meting in 2001. In het daaropvolgende kader staat de procentuele stijging dan wel daling vermeld gecorrigeerd voor de inflatie. Voor maatstaf van inflatie is de consumentenprijsindex van het CBS genomen. De schoolkosten zijn ook vergeleken met de hoogte van de uitkering die ouders kunnen ontvangen op grond van de Wet Tegemoetkoming Onderwijsbijdrage en Schoolkosten (WTOS). Deze rijksbijdrage is inkomensafhankelijk. De WTOS wordt jaarlijks geïndexeerd aan de hand van de consumentenprijsindex. Hierbij hanteren we de volgende indeling:

- +/- stijging / daling van 20 procent of minder
- ++/-- stijging / daling tussen de 21 en 50 procent
- +++/-- stijging / daling van 51 procent en hoger.

In het onderzoek onderscheiden we drie opleidingscategorieën: Economie en Handel (E&H), Techniek en Milieu (T&M) en Gezondheid en Verzorging (G&V). Ook zijn de totale schoolkosten voor het gehele mbo/bol weergegeven.

Grafiek D Gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten)



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

- Economie en Handel +++
- Techniek en Milieu +
- Gezondheid en Verzorging +++

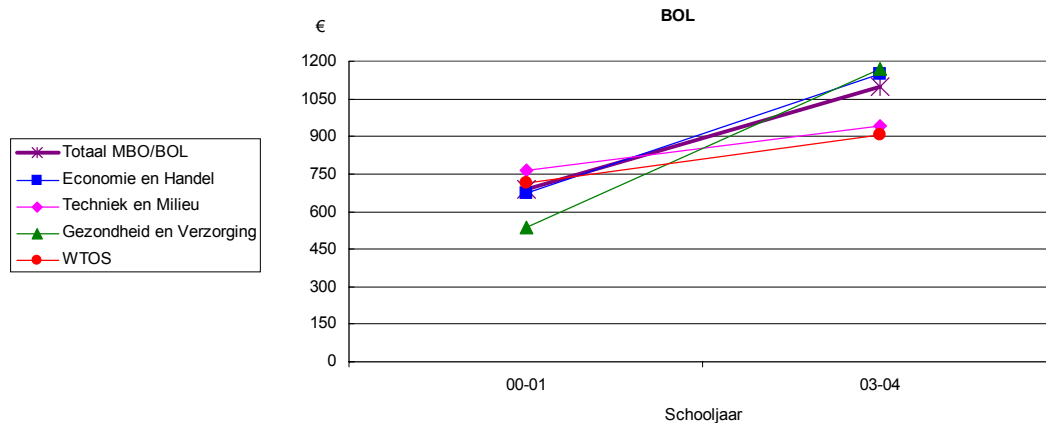
De gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor E&H en G&V zijn sterk gestegen (meer dan 50 procent). T&M is relatief weinig gestegen (minder dan 20 procent). Daarmee is T&M de relatief minst dure opleidingscategorie.

De gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor het totale mbo/bol bedragen € 1.097,-. De helft van de ouders betaalt aan schoolkosten een bedrag van € 1.010,- of minder; een kwart van de ouder betaalt € 595,- of minder en een kwart betaalt € 1.450,- of meer. Dat betekent dat de schoolkosten voor het mbo/bol voor in ieder geval de helft van de ouders lager zijn dan de gemiddelde schoolkosten over 2003-2004. De verschillen tussen mediaan en gemiddelde zijn echter kleiner dan in het voortgezet onderwijs. Dat betekent dat er in het mbo/bol minder grote verschillen zijn tussen de schoolkosten die ouders betalen voor hun kinderen. Vergeleken met de meting over het schooljaar 2000/2001 zien we voor de mediaan een vergelijkbare stijging als voor de gemiddelde schoolkosten: alleen voor Techniek en Milieu is de stijging iets sterker (tussen 21 en 50 procent).

Vergelijking met WTOS

In grafiek E zetten we de totale schoolkosten af tegen het absolute bedrag van de WTOS.

Grafiek E Gemiddelde totale afgezet tegen WTOS.

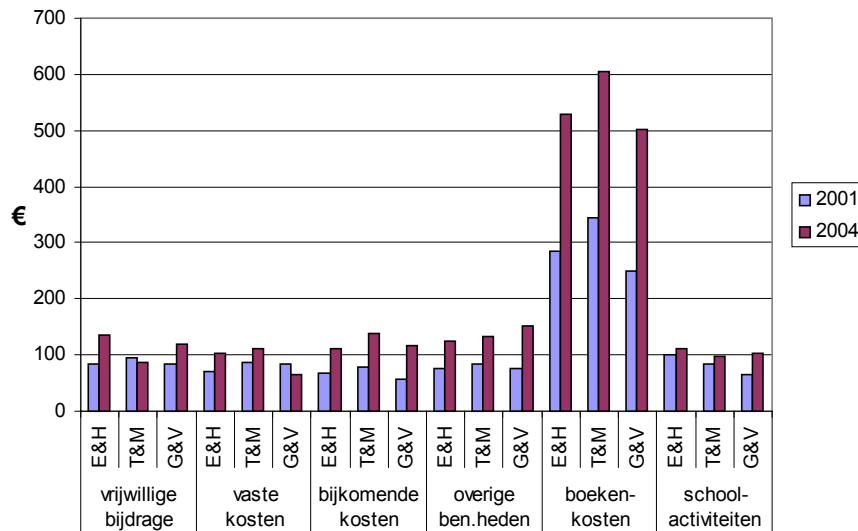


Was in het jaar 2000/2001 de WTOS gemiddeld nog redelijk kostendekkend (alleen Techniek en Milieu lag boven de kostendekking), in 2003/2004 liggen met name de opleidingscategorieën Gezondheid en Verzorging en Economie en Handel ver boven de WTOS.

Gemiddelde schoolkosten per kostenpost

In grafiek F staan de gemiddelde kosten van de verschillende schoolkosten per opleidingscategorie. Daarbij zijn de gegevens uit deze meting vergeleken met die van 2001. Ook voor het MBO/BOL geldt dat de boekenkosten het meeste zijn gestegen.

Grafiek F Gemiddelde schoolkosten per kostenpost voor MBO/BOL.



In tabel B zien we de procentuele stijgingen en dalingen van 2004 ten opzichte van 2001 gecorrigeerd voor inflatie.

Tabel B Procentuele stijging/daling kostenposten MBO/BOL gecorrigeerd voor inflatie

	E&H	T&M	G&V
Vrijwillige bijdrage	+++	-	++
Vaste kosten	++	+	--
Bijkomende kosten	++	+++	+++
Overige schoolbenodigdheden	++	++	+++
Schoolboeken	+++	+++	+++
Schoolactiviteiten	-	+	++
Reiskosten	--	---	-

Conclusies voor het MBO/BOL

- De gemiddelde totale schoolkosten zijn bij alle drie de opleidingscategorieën gestegen.
- Meer dan de helft van de ouders betaalt minder dan de gemiddelde totale schoolkosten over 2003-2004.
- De boekenkosten zijn de hoogste kostenpost voor alle drie de opleidingscategorieën. Bij alle drie de opleidingscategorieën zijn de boekenkosten meer dan 50 procent gestegen.
- De kostenposten 'overige schoolbenodigdheden' en 'bijkomende kosten' zijn bij E&H en T&M tussen de 21 en 50 procent gestegen; voor G&V bedraagt deze stijging meer dan 50 procent.
- De reiskosten zijn bij alle opleidingscategorieën gedaald, bij T&M zelfs sterk gedaald (meer dan 50 procent). Deze uitkomsten moeten echter voorzichtig geïnterpreteerd worden vanwege het geringe aantal respondenten dat heeft aangegeven reiskosten te hebben.



ICT

Alle respondenten met kinderen op het voortgezet onderwijs hebben thuis een computer voorzien van een internetaansluiting. Dit is op zich niet verwonderlijk omdat de wijze van bevraging via een internetenquête plaatsvond. Bijna driekwart van de ouders heeft zich bij de aanschaf van de computer enigszins tot in belangrijke mate laten leiden door het feit dat hun kind voor school dingen op de computer moest doen. 45 procent van de ouders heeft zich bij het aanvragen van een internetaansluiting in belangrijke mate laten leiden door het feit dat het kind dit nodig had voor schoolactiviteiten.

Ook vrijwel alle respondenten met kinderen op het mbo/bol hebben thuis een computer voorzien van een internetaansluiting. Ook deze hoge percentages vallen te verklaren door de wijze waarop de bevraging heeft plaatsgevonden (via internet). 77 procent van de ouders heeft zich bij de aanschaf van de computer enigszins of in belangrijke mate laten leiden doordat het kind voor school activiteiten op de computer moet verrichten. Voor het aanvragen van een internetaansluiting heeft 76 procent zich enigszins tot in belangrijke mate laten leiden door de schoolactiviteiten van hun kind.

Ontwikkeling boekenkosten

Uit het interview met de brancheorganisatie van educatieve uitgeverijen (GEU) is naar voren dat boekenprijzen zich hebben ontwikkeld door:

- Onderwijsvernieuwingen en actualisatie die hebben plaatsgevonden, zoals het studiehuis, vmbo, competentieleren en de invoering van de euro
- Het gebruik van geïntegreerde ICT in de leermiddelen
- De toenemende vraag van scholen naar maatwerkoplossingen.

Deze ontwikkelingen zullen ook in de toekomst van invloed zijn op de ontwikkeling van de boekenkosten. De kosten voor boeken zullen in de toekomst wellicht verminderen, terwijl de kosten voor andere leermiddelen, zoals bijvoorbeeld ICT, stijgen. Overigens betekent deze stijging van kosten voor leermiddelen niet automatisch dat de kosten *voor ouders* ook stijgen. De genoemde extra kosten voor ICT komen in eerste instantie ten laste van de school. Het is aan de school om te bepalen om deze kosten bij ouders te verrekenen of uit andere middelen te betalen.

1 Inleiding

Het volgen van onderwijs in het vo en mbo/BOL kost ouders van leerlingen geld. Ouders betalen een wettelijke onderwijsbijdrage in de vorm van lesgeld voor voltijd onderwijs als kinderen aan het begin van het schooljaar 16 jaar of ouder zijn. Daarnaast betalen alle ouders schoolkosten. Deze schoolkosten zijn niet wettelijk vastgelegd en worden, soms in samenspraak met de ouders, door de school vastgelegd.

In 2001 heeft het NIBUD een onderzoek gedaan naar de hoogte van de schoolkosten voor het vo en mbo/BOL voor het schooljaar 2000/2001. Dit onderzoek is een herhalingsmeting. Om de resultaten van het huidige onderzoek en het onderzoek in 2001 goed te kunnen vergelijken, is de vraagstelling, de analyse van de gegevens en de opzet van de rapportage zoveel mogelijk hetzelfde gehouden. Belangrijkste verschil tussen beide metingen is dat de huidige meting via internet heeft plaatsgevonden en de vorige meting een schriftelijke enquête betrof.

1.1 Onderzoeksvragen

Doel van het onderzoek

Doel van het Schoolkostenonderzoek 2003/2004 is het verkrijgen van inzicht in de hoogte van de schoolkosten waarmee ouders van leerlingen jonger dan 18 jaar in het vo en de mbo/bol te maken krijgen. In het onderzoek is een uitsplitsing gemaakt naar opleidingstype en -niveau. Speciale aandacht gaat uit naar de kosten voor ICT-leermiddelen.

Centrale probleemstelling en onderzoeksvragen

De centrale probleemstelling van het onderzoek luidt als volgt:

Wat zijn in het schooljaar 2002/2003 de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten(posten) in het vo en de mbo/bol, totaal en uitgesplitst naar opleidingstype en -niveau?

In het onderzoek worden in ieder geval de volgende concrete onderzoeksvragen beantwoord:

1. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in het vo en mbo/bol als geheel? (uitgesplitst naar schoolkostenpost¹ en totaal)
2. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in het vo naar opleidingstype (vmbo, havo en vwo) én opleidingsniveau (onderbouw en bovenbouw)? (uitgesplitst naar 'schoolkostenpost' en totaal)
3. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in de mbo/bol naar opleidingsniveau (niveau 1, 2, 3 en 4)? (uitgesplitst naar 'schoolkostenpost' en totaal)
4. Wat is de gemiddelde hoogte en de variatie in de hoogte van de schoolkosten in de mbo/bol naar leerjaar (uitgesplitst naar 'schoolkostenpost' en totaal)

¹ We onderscheiden de volgende zeven schoolkostenposten: vrijwillige ouderbijdrage; vaste materiaalkosten; schoolboeken; overige benodigheden; bijkomende materiaalkosten; reiskosten en schoolactiviteiten.

5. Wat is de invloed van ICT op de schoolkosten?
 - Wat is het aandeel van de kosten voor ICT-middelen (exclusief kosten aanschaf PC) in de kosten voor leermiddelen (aandeel ICT in vaste en bijkomende materiaalkosten, schoolboeken en overige benodigdheden)?
 - In hoeverre worden ICT-middelen gebruikt als vervanging van dan wel als aanvulling op traditionele leermiddelen?
 - Welk deel van de huishoudens beschikt over een PC? In hoeverre is bij de aanschaf van een PC gebruik voor school een motief geweest? In welke mate wordt de PC ook daadwerkelijk voor school gebruikt?
6. Welk deel van de huishoudens beschikt over een internetverbinding? In hoeverre is bij de aanschaf van een internetverbinding gebruik voor school een motief geweest? In welke mate wordt de internetverbinding ook daadwerkelijk voor school gebruikt?
7. Hoe hebben de schoolkosten zich sinds het schooljaar 2000/2001 ontwikkeld? (totaal, uitgesplitst naar opleidingstype en –niveau, uitgesplitst naar 'schoolkostenpost')
8. In hoeverre zijn de verschillende tegemoetkomingen in de schoolkosten in het kader van de WTOS gemiddeld kostendekkend?

1.2 Definities

Schoolkosten

In het inspectierapport over schoolkosten in de BVE-sector worden schoolkosten gedefinieerd als 'de kosten die deelnemers of hun ouder moeten maken zodat ze naar school kunnen gaan. Deze kosten bestaan uit les- of cursusgeld, schoolboeken en overige kosten die voor de school worden gemaakt, zoals de vrijwillige ouderbijdrage, schoolreisjes et cetera.'

In dit onderzoek valt de wettelijke onderwijsbijdrage (lesgeld) níét binnen de definitie van schoolkosten omdat de hoogte van deze kosten bekend zijn. Schoolkosten in dit onderzoek zijn kosten die door de school of instelling zelf worden vastgesteld of die een gevolg zijn van de inrichting van het onderwijs door de school of instelling.¹ In dit rapport nemen we de definitie van schoolkosten over zoals gebruikt in het onderzoek van het NIBUD (2001), het onderzoek van SEO (2002) en in beleidsstukken (Tweede Kamer, 1999):

- de vrijwillige (ouder)bijdrage;
- de kosten voor schoolboeken;
- vaste bijdrage en bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen;
- kosten voor de school georganiseerde uitstapjes en excursies;
- kosten voor en overige schoolbenodigdheden;
- materiaalkosten;
- reiskosten (woon-school verkeer).

Tegemoetkoming schoolkosten

Om de toegankelijkheid van het onderwijs te waarborgen, kunnen minder draagkrachtige ouders voor les- en cursusgeld en schoolkosten een vergoeding krijgen. Voorheen gebeurde dat op basis van de Wet Tegemoetkoming Schoolkosten (WTS). Sinds augustus 2001 is de Wet Tegemoetkoming Onderwijsbijdrage en Schoolkosten (WTOS) van kracht. Op basis van deze wet

¹ De inspectie van het onderwijs (2003) hanteert deze definitie voor de 'overige kosten'.

kunnen ouders voor hun kinderen vanaf de eerste klas van het voortgezet onderwijs en in de vol-
 tijd beroepsopleidende leerweg van het middelbaar beroepsonderwijs (MBO/BOL) een bijdrage in
 de schoolkosten ontvangen en als voor het kind lesgeld moet worden betaald een geheel of ge-
 deeltelijke tegemoetkoming van het lesgeld. De bijdrage van het Rijk is inkomensafhankelijk. Met
 de invoering van de WTOS 2001 is de tegemoetkoming in schoolkosten in tweeërlei opzicht ver-
 ruimd: meer geld (= hogere normbedragen) voor meer mensen (=groter bereik door een hogere
 inkomensgrens en de invoering van een glijdende schaal). Op basis van de WTOS komen mo-
 menteel inkomens tot € 26.967,- in aanmerking voor een maximale vergoeding. Inkomens boven
 deze grens kunnen door de glijdende schaal een gedeeltelijke vergoeding krijgen. Indien het in-
 komen van de ouders boven de inkomensgrens ligt neemt de tegemoetkoming af met 30% van
 het te veel verdiende bedrag. De tegemoetkoming houdt hierbij rekening met het aantal kinderen
 binnen het gezin. Indien er meerdere kinderen in een gezin in aanmerking komen voor de WTOS,
 wordt de vermindering maar één keer ingehouden en niet op elke afzonderlijke bijdrage. De Rijks-
 bijdrage varieert ook per schooltype (VO-MBO/BOL) en binnen HAVO en VWO per schoolniveau
 (onderbouw-bovenbouw).

Tabel 1.1 Maximale tegemoetkomingen (WTOS) in het schooljaar 2003/2004

Soort onderwijs	Tegemoetkoming in schoolkosten
VO (HAVO/VWO onderbouw en VMBO)*	€ 540,90
VO (HAVO/VWO bovenbouw) *	€ 613,87
VSO **	-
MBO/BOL	€ 906,21

* inclusief leerwegondersteunend onderwijs (LWOO), praktijkonderwijs (PRO) en orthopedagogisch centrum (OPDC)

** VSO = Voortgezet Speciaal Onderwijs

Bron: www.ib-groep.nl

Daarnaast bieden veel gemeenten in aanvulling op de bijdragen van het Rijk een tegemoet-
 koming van de schoolkosten aan ouders met een laag inkomen. Meestal gaat het hier om vergoe-
 dingen van uitstapjes, excursies, reiskosten, de vrijwillige ouderbijdrage en om materiaal, overige
 behoeftes en naar verhouding dure leermiddelen als een computer¹.

Ten slotte zijn er particuliere instanties die steun geven aan ouders met een minimuminkomen en
 schoolgaande kinderen. Vijftien lokale stichtingen Leergeld werken hiertoe samen in een federa-
 tief verband. Deze stichtingen richten zich op ouders van schoolgaande kinderen in de leeftijd van
 vier tot achttien jaar met een minimuminkomen, die hun kosten niet of slechts gedeeltelijk ver-
 goed krijgen via bijzondere bijstand, subjectsubsidie, studiefinanciering of andere regelingen en
 die hun kosten pas op een later tijdstip vergoed krijgen. Ouders kunnen een vergoeding aanvrage
 voor bijvoorbeeld boeken, ouderbijdrage en fietsen in het voortgezet onderwijs.²

¹ Blommesteijn, M., Vermeij, A. en Gemmeke, M. *Tegemoetkoming in de schoolkosten door gemeenten en scholen*.
 Amsterdam: Regioplan, april 2002.

² Sardes 2002: p. 19, 20

1.3 Leeswijzer

Het onderzoek naar schoolkosten 2003/2004 maakt een vergelijking van de resultaten met die van het onderzoek uit 2001 mogelijk (vervolg- of herhalingsonderzoek). Zodoende wordt inzicht geboden in de ontwikkeling van de schoolkosten sinds het schooljaar 2000/2001. Daarnaast vergelijken we de gemiddelde hoogte van de schoolkosten met de tegemoetkoming in de schoolkosten op basis van de WTOS.

Dit rapport kent de volgende opbouw. In hoofdstuk 2 behandelen we de onderzoeksopzet en de respons. De resultaten van het onderzoek staan beschreven in de daarop volgende hoofdstukken. Hoofdstuk 3 gaat in op de schoolkosten in het voortgezet onderwijs; hoofdstuk 4 over de schoolkosten in het middelbaar beroepsonderwijs. In hoofdstuk 5 staat de stijging van de kosten door ICT-leermiddelen centraal. Vragen rond dit thema hebben we beantwoord aan de hand van een interview met een vertegenwoordiger van de brancheorganisatie van educatieve uitgeverijen.

In een aparte tabellenbijlage staan de tabellen met de rechte tellingen van de vragenlijsten VO en MBO/BOL.

In dit rapport staan verschillende afkortingen en termen:

Tabel 1.2 Afkortingen

BVE	Beroeps- en volwasseneneducatie
LWOO	Leerwegondersteunend onderwijs
MBO/BOL	Middelbaar beroepsonderwijs, beroepsopleidende leerweg
VO	Voortgezet onderwijs
WTOS	Wet Tegemoetkoming Onderwijsbijdrage en Schoolkosten

Grafieken

In het rapport staan grafieken waarin de resultaten per onderwerp¹ van het huidig schoolkostenonderzoek worden vergeleken met de resultaten van 2000/2001. De gemiddelden van de resultaten van 2000/2001 zijn met een lijn verbonden met het gemiddelde van de huidige onderzoeksresultaten. Deze lijn kan de indruk wekken dat we ook gegevens hebben van de tussenliggende jaren en dat we te maken hebben met een lineaire toename. Dat is dus niet het geval: op basis van twee onderzoeken kunnen we geen lineaire toename afleiden.

In de grafieken staan de absolute gemiddelde bedragen genoemd van afzonderlijke schoolsoorten, gesplitst in onder- en bovenbouw (voortgezet onderwijs) en de absolute bedragen van de opleidingscategorieën (mbo/bol). Bij de totale schoolkosten en de boekenkosten is ook gesplitst naar klas, profiel en inkomensklasse.

¹ Zoals de gemiddelde (vrijwillige) ouderbijdrage, vaste en bijkomende kosten voor materialen, boekenkosten et cetera.

Onder de grafieken staat een tabel waarin de prijsfluctuatie is gecorrigeerd voor de inflatie. Daarbij is de consumentenprijsindex (CPI) als norm gebruikt. Dit cijfer geeft weer hoeveel de kosten 'normaliter' hadden kunnen stijgen. Door middel van +/- geven we aan of de kostenpost is gestegen of gedaald ten opzichte van het CPI (1,100):

- o geeft aan dat de prijs exact gelijk is gebleven
- + / - geeft aan dat de prijs 20 procent of minder is gestegen of gedaald;
- ++/-- geeft aan dat de prijs tussen de 21 en 50 procent is gestegen of gedaald;
- +++/-- geeft aan dat de prijs meer dan 51 procent is gestegen of gedaald.

De fluctuatie in de totale kosten vergelijken we met de WTOS. Voor de onderbouw van het VO is de stijgingsfactor 1,100; voor de bovenbouw van het VO ligt de stijgingsfactor op 1,248 en voor het mbo op 1,270. De stijging in onderbouw van het vo wordt veroorzaakt door de jaarlijks correctie van normbedragen voor de inflatie. In bovenbouw van vo en in het mbo is de stijging hoger dan de inflatie doordat deze normbedragen met invoering van de WTOS extra zijn verhoogd.

Mediaan, gemiddelde en kwartiel

In het rapport gebruiken we het gemiddelde, de mediaan en het kwartiel als statistische grootheden. Het gemiddelde is de som van de waarden van alle onderzoekselementen gedeeld door het aantal onderzoekselementen. De mediaan is de waarde van een variabele die hoort bij de middelste waarneming, als we de waarden in een op- of aflopende reeks hebben geordend. Een kwartiel bestaat uit een kwart van de waarnemingen uit deze reeks (in totaal dus vier kwartielen). Het gemiddelde wordt sterk beïnvloed door veranderingen in de extreme waarden; de mediaan blijft hierdoor echter onveranderd. Als bij de onderzoeksresultaten de mediaan en het gemiddelde erg verschillend zijn, betekent het dus dat we te maken hebben met extreme waarden en variatie.

Geen bijdrage / weet niet

Bij de berekening van de gemiddelden en de mediaan zijn ook de respondenten meegenomen die 'geen bedrag' of 'nul' hebben ingevuld. Als we deze niet zouden meenemen, zou dat betekenen dat het gemiddelde bedrag en de mediaan bij een item hoger zou liggen. Dit omdat het aantal respondenten waarover deze bedragen berekend zijn dan lager zouden zijn, waarmee de kosten per persoon hoger worden. Bovendien is deze werkwijze ook in het NIBUD-onderzoek van 2001 toegepast. Vanwege de vergelijkbaarheid is deze groep dus ook nu in de berekeningen meegenomen.

De respondenten die 'weet niet' hebben ingevuld, zijn buiten de analyses gelaten. Als we in de tekst percentages aangeven, expliciteren we *niet* de respondenten die 'weet- niet' hebben ingevuld.

2 Onderzoeksopzet

2.1 Onderzoeksgroep

Voor dit onderzoek zijn de volgende groepen benaderd:¹

- Ouders met kinderen in het voortgezet onderwijs (vmbo, havo, vwo - het praktijkonderwijs is hier buiten beschouwing gelaten);
- Ouders met kinderen in de (voltijds opleiding) van de beroepsopleidende leerweg (BOL) van het middelbaar beroepsonderwijs (mbo).²

Werving

De beoogde respondenten hebben uit hoofde van de minister van OCW een aankondigingsbrief ontvangen waarin het doel en belang van het onderzoek werd uitgelegd. Tevens kregen ze in de brief de uitnodiging de vragenlijst op internet in te vullen met behulp van het vermelde webadres van de vragenlijst, de unieke inlogcode en bijbehorend password. Bovendien stonden de belangrijkste kostenposten in een bijlage van deze brief uitgelegd, zodat zij de benodigde gegevens voor het invullen van de vragenlijst alvast konden opzoeken (zie bijlage 1 van dit rapport voor de precieze tekst).

Respons

De steekproef is getrokken uit de groep huishoudens met één of meer kinderen in de leeftijd van 12-17 jaar.³ In Nederland waren volgens het CBS in 2002 1,9 miljoen kinderen van 10-19 jaar. Bij benadering waren er zo'n 1,3 miljoen kinderen van 12-17 jaar. Dit aantal komt overeen met de leerlingenaantallen in het vo en mbo in het schooljaar 2001/2002⁴: het totaal aantal vo- en mbo-leerlingen was 1.317.000. Daarvan volgde een kwart de beroepsbegeleidende leerweg (bbl) van het mbo. Deze groep valt buiten het bestek van het onderzoek.

Tabel 2.1 Responspercentage

Opleidings- type/niveau	Gerealiseerde netto steekproef ⁵	Gerealiseerd respons- percentage	Verwachte netto steekproef	Verwacht respons- percentage	Bruto steekproef
mbo/bol niveau 1/ 2	225	30%	300	40%	750
mbo/bol niveau 3/ 4	479	64%	300	40%	750
VMBO onderbouw	127	34%	150	40%	375
VMBO bovenbouw	146	39%	150	40%	375
HAVO onderbouw	156	52%	150	50%	300
HAVO bovenbouw	124	41%	150	50%	300
VWO onderbouw	158	53%	150	50%	300
VWO bovenbouw	152	51%	150	50%	300
Totaal	1.567	45%	1.500	43%	3.450

¹ Ouders hebben bij de beantwoording van de vragen de schoolkosten van één kind in gedachte genomen. In verband met aselechte steekproeftrekking hebben ouders van wie meerdere kinderen tot de doelgroep behoren de vragenlijst ingevuld voor het kind dat het eerst jarig is.

² De beroepsopleidende leerweg is een leerweg via leren en stage; de *beroepsbegeleidende* leerweg is een leerweg via werken en leren. Leerlingen leren voornamelijk op de werkplek.

³ Adres- en telefoongegevens van ouders/ verzorgers van kinderen van 12-17 jaar betrekken we bij dataleverancier Betamarketing. Zij beschikken over adresgegevens van huishoudens die kinderen in deze leeftijdscategorie hebben.

⁴ Zie: *Kerncijfers 1998-2002, OCW* en de *Referentieraming 2003*.

⁵ Dit is het gerealiseerde aantal na opschoning van de data.

Zeker bij het mbo/bol is de gerealiseerde netto respons lager dan verwacht. Ook de gerealiseerde netto respons voor de onderbouw van het vmbo ligt iets onder de verwachting.

De brugklasleerlingen hebben we evenredig onderverdeeld. Bijvoorbeeld: wanneer tien ouders 'brugklas havo / vwo' hebben ingevuld; dan hebben we vijf respondenten bij havo onderbouw ondergebracht en vijf bij vwo onderbouw¹.

2.1.1 Beschrijving onderzoeksgroep VO

Kenmerken

De eerste vragen in de vragenlijst betroffen de volgende schoolkenmerken:

- Schoolsoort
- Komt de leerling in aanmerking voor het leerweg ondersteunend onderwijs (LWOO)
- Denominatie
- Didactisch concept
- Didactische werkvormen
- Profiel

Schoolsoort, leerjaar en profiel

Uit tabel 2.2 blijkt dat een vijfde van de respondenten een kind in de brugklas heeft. Minimaal² 64 procent van de respondenten heeft een kind dat de opleiding havo of vwo volgt.

Tabel 2.2 Welk schoolsoort volgt uw kind?

	aantal	%
brugklas havo/vwo	101	12%
brugklas vmbo/havo	46	5%
brugklas vmbo/havo/vwo	26	3%
brugklas -indeling niet bekend	7	1%
vmbo - basisberoepsgerichte leerweg	63	7%
vmbo - kaderberoepsgerichte leerweg	48	6%
vmbo - gemengde leerweg	21	2%
vmbo - theoretische leerweg/mavo	101	12%
vmbo – leerweg onbekend	6	1%
Havo	196	23%
vwo (atheneum/gymnasium/lyceum)	248	29%
Totaal	863	100%

Van de respondenten heeft 4 procent een kind dat in aanmerking komt voor het leerweg ondersteunend onderwijs (LWOO). Landelijk ligt het aandeel zorgleerlingen (leerlingen die het lwoo of praktijkonderwijs volgen) op 12 procent.³ In vergelijking met het landelijke percentage zijn de LWOO-leerlingen ondervertegenwoordigd in dit onderzoek.

¹ Deze verdeling is niet conform de werkelijkheid waarbij 60% van de leerlingen uit de brugklas naar VMBO gaat, 20% naar de HAVO en 20% naar het VWO (Kerncijfers 1998-2002, OCW). Hierdoor kunnen de schoolkosten onderverdeeld naar schoolsoort in werkelijkheid iets anders uitpakken. Het totaalbeeld verandert hierdoor echter niet.

² Er bevinden zich ook havo-leerlingen in de categorie 'brugklas vmbo / havo' en havo- en vwo-leerlingen in de 'brugklas vmbo / havo'.

³ Kerncijfers 1998-2002, OCW.

Het aantal leerlingen per leerjaar is vrij gelijkmatig verdeeld. Twee op de tien respondenten heeft een kind in klas 5 of 6. De leerlingen die havo en vwo doen, kiezen in de bovenbouw een profiel. Uit tabel 2.3 blijkt dat één op de drie kinderen van de respondenten hebben gekozen voor het profiel 'economie en maatschappij'.

Tabel 2.3 Profiel (havo / vwo)

	Aantal	%	Landelijk (2002) ¹
Natuur en techniek	54	20%	13%
Natuur en gezondheid	66	25%	20%
Economie en maatschappij	90	34%	34%
Cultuur en maatschappij	62	23%	24%
Overig	-	-	9%
Weet niet / geen mening	3	1%	-
Totaal	267		100%

Meerdere antwoorden mogelijk

Vergeleken met de landelijke cijfers zijn in dit onderzoek leerlingen met de profielen natuur & techniek en natuur & gezondheid wat oververtegenwoordigd. Aan de andere kant zijn de landelijke cijfers niet zonder meer vergelijkbaar met de profielkeuze van de respondenten (zie voetnoot).

Denominatie

Als we de denominatie van de scholen waar ouders hun leerlingen op hebben zitten afzetten tegen het landelijke beeld, zien we dat er in de steekproef een oververtegenwoordiging is van het percentage leerlingen dat openbaar onderwijs volgt. Er is een ondervertegenwoordiging van het percentage leerlingen op neutraal bijzondere scholen en scholen in een samenwerkingsverband.

Tabel 2.4 Denominatie voortgezet onderwijs

	Aantal	Steekproef	Landelijk (2002) ²
Openbaar	341	40%	27%
Rooms-katholiek	205	24%	27%
Protestants-christelijk	218	25%	25%
Neutraal bijzonder	37	4%	9%
Samenwerkingsverband	39	5%	13%
Overig	16	2%	--
Weet niet	7		--
Totaal	863	100%	100%

Uit het NIBUD-onderzoek uit 2001 bleek denominatie geen invloed te hebben op de hoogte van de schoolkosten. De wat scheve verdeling naar denominatie in de huidige responsgroep zou dus niet van invloed moeten zijn op de resultaten. Ook in deze nieuwe meting bleek de denominatie de hoogte van de schoolkosten niet te beïnvloeden (zie grafiek 3.7).

¹ OCenW in kerncijfers 1998-2002. Hierbij dient opgemerkt te worden dat OCW combinatie van profielen (dus eigenlijk meerdere antwoorden per respondent) apart telt. Deze zijn in de tabel ondergebracht in de categorie overig.

² OCenW in kerncijfers 1998-2002

Didactisch concept / didactische werkvormen

91 procent van de respondenten zegt dat zijn kind op een 'gewone' school zit; 3 procent geeft de Daltononderwijs aan, 2 procent de Vrije school. Bij de vraag 'welke didactische werkvormen komen voor op de school van uw kind?' zeggen ouders dat de school van hun kind meerdere werkvormen hanteert.

Tabel 2.5 Didactische werkvormen* (N=863)

	Aantal	%
Klassikale instructie	663	77%
Individuele en groepsinstructie	367	43%
Verschillende taken	328	38%
Zelfontdekkend leren	263	30%
Werkplekleren	144	17%
Weet niet/geen mening	66	8%
Anders	11	1%

*Meerdere antwoorden mogelijk

2.1.2 Beschrijving onderzoeksgroep MBO/BOL

In totaal hebben 704 ouders met kinderen die MBO/BOL volgen, de vragenlijst ingevuld. Hiervan waren er 631 bruikbaar voor de berekening van de schoolkosten voor MBO/BOL.

Kenmerken

De eerste vragen betroffen de volgende achtergrondkenmerken:

- Opleidingscategorie
- Leerjaar
- Opleidingsniveau

Uit tabel 2.6 blijkt dat het aantal leerlingen vrij gelijkmatig verdeeld is over de categorieën economie en handel, techniek en milieu en gezondheid en verzorging.

Tabel 2.6 Opleidingscategorie

	Aantal	%	Landelijk 2001/02 ¹
Economie en handel	221	35%	37%
Techniek en milieu	190	30%	34%
Gezondheid en verzorging	220	35%	28%
Totaal	631	100%	99%

¹ OCW in kerncijfers 1998-2002. Deze cijfers gelden voor het totale mbo, inclusief BBL en BOL. De categorieën zijn iets anders dan de categorieën uit de enquête. In OCenW in kerncijfers worden de sectoren als volgt benoemd: economie, techniek, dienstverlening en gezondheidsonderwijs (DGO).

Ruim 40 procent van de ondervraagde ouders heeft een kind dat in het eerste leerjaar zit, zo blijkt uit tabel 2.7.

Tabel 2.7 Leerjaar

	aantal	%
1	291	46%
2	171	27%
3	96	15%
4	71	11% ¹
anders, namelijk	2	0%
Totaal	631	100%

De meeste respondenten hebben een kind die in het mbo/bol een opleiding volgt op niveau 4 (middenkaderopleiding), ouders met een kind die een opleiding op niveau 1 (assistent) volgen hebben het minst de vragenlijst ingevuld (zie tabel 2.8).

Tabel 2.8 Opleidingsniveau²

	aantal	%
niveau 1: assistent	40	6%
niveau 2 : basisberoepsopleiding	185	29%
niveau 3 : vakopleiding	141	22%
niveau 4 : middenkaderopleiding	239	38%
weet niet/geen mening	17	3%
anders, namelijk	9	1%
Totaal	631	100%

2.2 Onderzoeksmethode

2.2.1 Internetenquôte

Overwegingen

Tijdens de opzet van het onderzoek is afgewogen of we evenals het NIBUD gebruik gaan maken van een schriftelijke enquête of dat we voor een telefonische enquête of een internetenquête kiezen. Bij de laatstgenoemde vorm ontvangen de beoogde respondenten een brief met een aankondiging van het onderzoek en een uitnodiging om de vragenlijst met behulp van een unieke inlogcode en password in te vullen. Ook het webadres van de vragenlijst staat in deze brief vermeld. Voordeel van een internetenquête is dat (net als bij een schriftelijke enquête) respondenten zelf kunnen bepalen wanneer ze de vragenlijst invullen, er de tijd voor kunnen nemen en zo nodig gegevens kunnen opzoeken in hun 'boekhouding'. Dit is van belang omdat we met name naar feitelijke gegevens vragen. Bij een internetenquête bestaat bovendien de mogelijkheid om digitale controles in te bouwen en de routing van de vragenlijst te 'automatiseren'. Dat komt de validiteit

¹ In leerjaar 4 bevindt zich 11 procent van de respondenten. Dit percentage ligt waarschijnlijk hoger dan het werkelijke percentage mbo-leerlingen dat in het vierde leerjaar zit en jonger dan achttien jaar is. Op grond van bronnen (bijvoorbeeld de *referentieraming 2003*) kunnen we echter niet het werkelijke percentage leerlingen in het vierde leerjaar van 17 jaar en jonger achterhalen.

² Volgens *OCenW in Kerncijfers 1998-2002* lagen de deelnemersaantallen voor de voltijdse BOL-opleiding in 2002 op 57.900 voor niveau 1-2 (22%) en 208.500 voor niveau 3-4 (78%).

ten goede. De meeste mensen vinden het ook leuk om een internetenquête in te vullen. De respons is in het algemeen dan ook hoog. In recent door ons uitgevoerde internetenquêtes hebben we responspercentages gehaald variërend van 40% tot bijna 70%. Wel is de respons afhankelijk van de toegang tot internet onder de doelgroep. Het aantal mensen dat thuis beschikt over een internetverbinding neemt steeds meer toe. Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat het PC-bezit onder de Nederlandse bevolking steeg van 18% in 1985 naar 70% in 2000. In huishoudens met kinderen in de leeftijd van 12-19 jaar liep dit percentage zelfs op tot 90%. Het percentage personen dat thuis toegang heeft tot internet steeg van 16% in 1998 naar 57% in 2001. Bij de verspreiding van ICT onder de bevolking lopen over het algemeen hogere statusgroepen, mannen en jongeren voorop, terwijl de lagere statusgroepen, vrouwen en ouderen volgen.¹ Uiteindelijk is de keuze gemaakt voor een internetenquête.

Uitvoering

De internetenquête heeft plaatsgevonden van half september tot begin november. Er zijn twee vragenlijsten opgesteld; een voor ouders met een kind in het voortgezet onderwijs en een voor ouders met een kind dat een opleiding volgt aan mbo/bol. De twee vragenlijsten zijn vrijwel identiek. De achtergrondvragen zijn verschillend (de vragenlijst voor vo behandelt bijvoorbeeld profielen, denominatie, didactisch concept, terwijl mbo/bol vragen bevat over opleidingsniveau- en categorie). Daarnaast behandelt de vragenlijst voor het mbo/bol meer vragen bij de reiskosten. Hierbij wordt ook bekeken of leerlingen naar diverse leslocaties reizen en hoe groot de afstand is tussen hoofd- en nevenlocatie. Bovendien is gevraagd naar de kosten en vergoedingen bij eventuele stages: ontvangt het kind een stagevergoeding, een reiskostenvergoeding en wat is de afstand van het huis tot het stageadres.

De twee vragenlijsten behandelen de volgende thema's:

- Achtergrondvragen: schoolsoort, LWOO, denominatie, didactisch concept, didactische werkvormen, klas en profiel (allen specifiek voor vo), opleidingscategorie, leerjaar, opleidingsniveau (specifiek voor MBO/BOL)
- Schatting van de totale schoolkosten
- Lesgeld IB-groep
- Kosten schoolboeken
- Kosten vrijwillige ouderbijdrage en eventuele korting of vrijstelling van de vrijwillige ouderbijdrage
- Kosten vaste bijdrage
- Bijkomende kosten
- Kosten overige benodigdheden
- Vragen over IT (computer / internetaansluiting)
- Reiskosten, afstand naar school, vervoermiddel, reiskostenvergoeding
- Stage (uitsluitend voor MBO/BOL)
- Bijlessen, aantal uur en kosten per uur
- Bijverdiensten kind, bedrag dat kind zelf betaalt aan school
- Inkomen respondent en eventuele partner

Bij het maken van de enquête hebben we de vragen van het NIBUD overgenomen, zodat vergelijking met het eerder onderzoek (2000/2001) mogelijk is. Als extra vragen hebben we de schatting van het totaalbedrag, de vragen over internetaansluiting en de vraag of het kind in

¹ J. de Haan en F. Huysmans, *E-cultuur; een empirische verkenning* (SCP-publicatie 2002/8), Den Haag, juni 2002.

aanmerking komt voor LWOO toegevoegd. De vraag naar belangrijkste reden waarom een kind een school heeft gekozen is geschrapt. Daarbij is de volgorde van de vragen iets gewijzigd.

De respondenten ontvingen een brief waarin ze werden uitgenodigd aan het onderzoek mee te werken. In een bijlage bij deze brief stonden de verschillende schoolkostenposten beschreven die in de vragenlijst naar voren kwamen (zie ook bijlage 1). Bovendien zijn in de vragenlijst deze definities nog eens herhaald.

2.2.2 Interview

Naast de internetenquête was aanvankelijk het idee vier telefonische interviews af te nemen met drie uitgeverijen en één distributeur van schoolboeken. De interviews zouden gaan over de volgende onderwerpen:

- *De ontwikkeling van de boekenkosten*: op welke manier hebben deze zich ontwikkeld, en wat zijn daar redenen voor; onder wiens verantwoordelijkheid valt het om boekenkosten beheersbaar te houden en wat doet de uitgeverij er zelf aan;
- *De ontwikkeling van ICT-leermiddelen*: in hoeverre worden ICT-leermiddelen gebruikt ter vervanging van boeken; voor welke lesonderdelen wordt ICT gebruikt; zijn er verschillen te constateren tussen gebruik bij de verschillende schooltypen;
- *Samenwerking*: welke uitgeverijen werken met elkaar samen als het gaat om de ontwikkeling rond ICT? Met welke andere instellingen werken uitgeverijen samen en waarin resulteert dit samenwerkingsverband;
- *Toekomst*: zullen ICT-leermiddelen op den duur de traditionele boeken vervangen en zo ja op welke termijn; op welke manier zullen boekenkosten zich in de komende jaren ontwikkelen.

Uit een eerste interviewverzoek naar uitgeverijen bleek dat uitgevers het moeilijk vonden antwoord te geven op bovenstaande vragen. Een uitgever speelde de vraag door naar de brancheorganisatie van de educatieve uitgeverijen, de GEU (Groep Educatieve Uitgeverijen). Ook de te interviewen distributeur verwees naar de GEU. De GEU berichtte dat zij begin 2004 een onderzoek wil starten naar de ontwikkeling van de boekenkosten. Achtergrond van dit onderzoek is dat educatieve uitgeverijen steeds meer een 'negatief' imago krijgen, met name op het gebied van prijsontwikkelingen en leveringstijd.

Met een sleutelfiguur van de GEU hebben we een face-to-face interview gehouden. Een van de aspecten die uit het interview naar voren kwam is dat het in verband met 'concurrentiegevoelige informatie' onverstandig was om slechts drie uitgeverijen te benaderen. Als we uitgeverijen willen interviewen over prijsontwikkelingen in de boekenkosten en ICT-leermiddelen, is een groter aantal respondenten gewenst, waardoor de anonimiteit beter gewaarborgd is.

Mede om deze reden heeft de GEU een bericht naar haar leden gestuurd dat zij de vragen zou beantwoorden. Er hebben daardoor geen andere interviews met uitgeverijen en de distributeur plaatsgevonden. De resultaten van het interview met de GEU vindt u in hoofdstuk 5.

3 Bevindingen voortgezet onderwijs

In dit hoofdstuk staan de schoolkosten in het voortgezet onderwijs centraal. Tot het voortgezet onderwijs behoren het praktijkonderwijs, vmbo, havo en vwo. Het praktijkonderwijs is in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. De volgende kostenposten hebben we bevestigd:

- Vrijwillige ouderbijdrage;
- Vaste bijdrage (voor materialen en gereedschappen);
- De kosten van schoolboeken;
- De kosten van overige benodigdheden;
- De bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen;
- De kosten voor excursies en dergelijke;
- De reiskosten.

De totale kosten zijn de som van de bovenstaande kostenposten, exclusief de reiskosten.

De afzonderlijke kostenposten specificeren we in onderbouw en bovenbouw en de verschillende schooltypen. De brugklasleerlingen zijn hierbij gelijkmatig verdeeld over de schooltypen. Aan het eind van paragraaf 3.1 is een specificatie gegeven naar denominatie en didactisch concept (jensplan, montessori et cetera). Ten slotte hebben we extra analyses uitgevoerd op de brugklas.¹

3.1 Totale schoolkosten

De gemiddelde totale schoolkosten zijn berekend door de verschillende kosten per respondent op te tellen. Als een respondent bij een uitgavenpost 'weet niet' heeft ingevuld, is deze buiten beschouwing gelaten. Zodoende ontstaat er een laag aantal respondenten. Om na te gaan in hoeverre deze berekening nog betrouwbaar is, zijn de totale schoolkosten ook nog berekend door de gemiddelde kosten van de afzonderlijke kostenposten bij elkaar op te tellen. Voordeel van deze methode is dat het aantal respondenten, waarover de berekening van de totale kosten plaatsvindt, veel hoger is. Nadeel is echter dat de uitkomsten van deze berekeningswijze niet goed vergelijkbaar zijn met de meting van het NIBUD over 2000-2001. De uitkomsten van deze tweede, alternatieve berekeningswijze wijken voor de totale schoolkosten echter nauwelijks af van de eerste berekeningswijze. Om na te gaan of de schoolkosten vergeleken met de vorige meting zijn gestegen is gekozen om de eerste berekeningswijze in dit rapport te presenteren.

Evenals in het schoolkostenonderzoek van 2001 van het NIBUD zijn de reiskosten en de eventuele reiskostenvergoeding ook bij dit onderzoek niet meegenomen bij de berekening van de totale kosten. Ten slotte is de tegemoetkoming in studiekosten en de eventuele korting of vrijstelling van de vrijwillige ouderbijdrage niet meegeteld.

De gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor het totale vo is € 876,-. De mediaan ligt op € 728,-. Een kwart van de ouders betaalt € 538,- of minder; een kwart betaalt € 1.108,- of meer.

¹ Sommige vo-scholen hebben de brugperiode verdeeld over twee of drie jaar. Bij de meeste is de brugperiode het eerste leerjaar. De brugklasleerlingen die een brugperiode volgen van meerdere jaren hebben we naar rato onderverdeeld. Stel bijvoorbeeld dat tien ouders 'brugklas havo / vwo' heeft ingevuld; dan hebben we vijf respondenten bij havo onderbouw ondergebracht en 5 bij vwo onderbouw.

62 procent van de respondenten betaalt een bedrag onder het gemiddelde; 38 procent zit daarboven. Op het vmbo heeft 75 procent lagere kosten dan de gemiddelde totale schoolkosten. Bij de havo ligt dit percentage op 60 procent; het vwo op 56 procent.

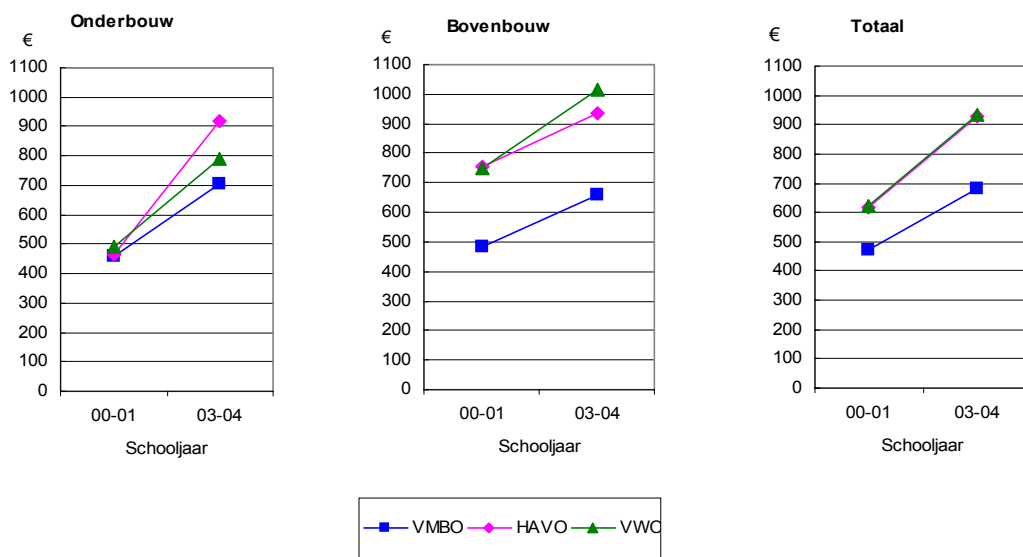
Tabel 3.1 Schoolkosten naar schoolsoort (gemiddelde vo: € 876,-)

	vmbo		Havo		Vwo		Totaal	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Schoolkosten onder € 876,-	44	75%	63	60%	62	56%	169	62%
Schoolkosten boven € 876,-	15	25%	42	40%	48	44%	105	38%
Totaal	59	100%	105	100%	110	100%	274	100%

Het gemiddelde van de totale schoolkosten ligt voor het vmbo op € 680,- (mediaan € 640,-); voor de havo bedragen de kosten gemiddeld € 927,- (mediaan € 760,-) en het gemiddelde voor het vwo ligt op € 931,- (mediaan € 800,-)

Vergelijking met 2000/2001

Grafiek 3.1 Gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten)

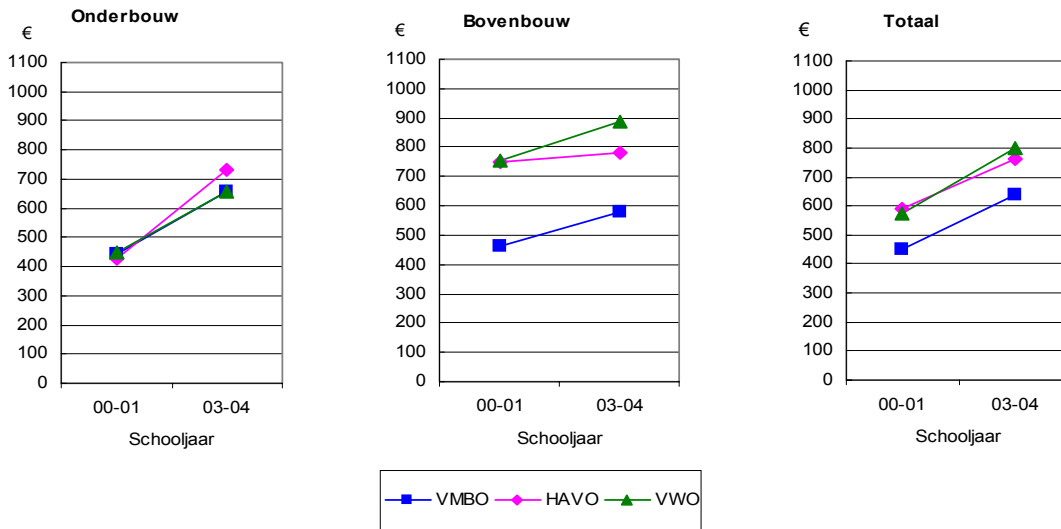


Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO ++	VMBO +	VMBO ++
HAVO +++	HAVO +	HAVO ++
VWO ++	VWO ++	VWO ++

Vergeleken met het schooljaar 2000/2001 kunnen we constateren dat de totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor alle schooltypen sterk zijn gestegen (tussen de 21 en 50 procent, na correctie voor inflatie). Voor de bovenbouw van het vmbo en de havo is de stijging minder sterk. De stijging in de onderbouw is voor alle drie de schooltypen het sterkst.

Grafiek 3.2 Mediaan totale schoolkosten (exclusief reiskosten)



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

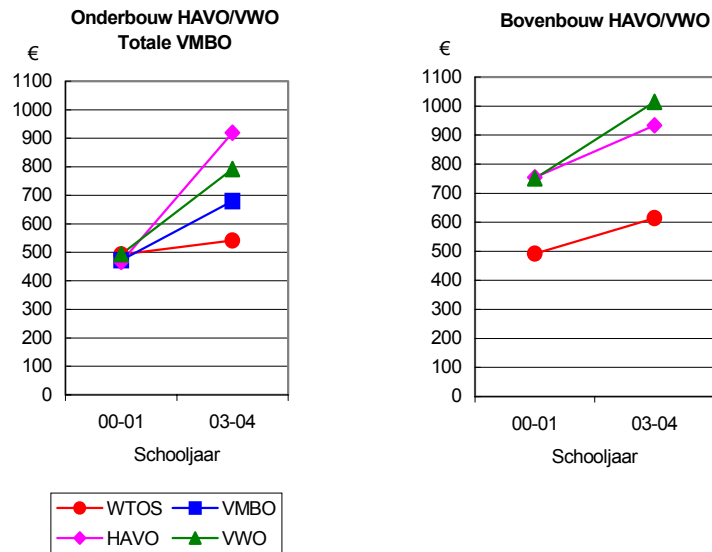
Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO ++	VMBO +	VMBO ++
HAVO +++	HAVO -	HAVO +
VWO ++	VWO +	VWO ++

Ook als we de medianen van de totale schoolkosten 2003/2004 afzetten tegen 2000/2001 valt op dat de stijging in de onderbouw van alle drie de schooltypen het sterkst is. Vergeleken met het gemiddelde van de totale schoolkosten (grafiek 3.1) daalt de mediaan bij de bovenbouw van de havo, na inflatiecorrectie, maar geeft het gemiddelde juist een lichte stijging aan. Dat betekent dat, vergeleken met de vorige meting, de schoolkosten voor ouders met leerlingen in de bovenbouw van de havo gemiddeld licht zijn toegenomen (tussen de 0 en 20 procent). Echter voor de helft van de ouders met kinderen in dit type onderwijs zijn de schoolkosten, vergeleken met de vorige meting, licht afgenomen (tussen de 0 en 20 procent).

Vergelijking met WTOS

In onderstaande grafiek zetten we de totale schoolkosten af tegen het absolute bedrag van de WTOS.

Grafiek 3.3 Totale gemiddelde schoolkosten afgezet tegen WTOS.



Uit bovenstaande grafiek blijkt dat de kosten in het 'totaal' voor alle drie schoolsoorten hoger liggen dan het WTOS-bedrag.

Schoolkosten per klas

Voordat we de uitsplitsing van de totale schoolkosten per klas bespreken, dient opgemerkt dat de lezer deze resultaten met de nodige voorzichtigheid moet interpreteren gezien het geringe aantal respondenten per (sub)categorie. In werkelijkheid kunnen deze kosten hoger of lager liggen.

In de tweede klas bedragen de gemiddelde totale schoolkosten voor het vmbo € 688,-, de havo € 852,- en het vwo € 801,- (zie grafiek 3.4). Ten opzichte van 2000/2001 is er sprake van een zeer sterke stijging voor de havo en het vwo:¹ destijds lagen de bedragen op € 429,- voor de havo en € 422,- voor het vwo.

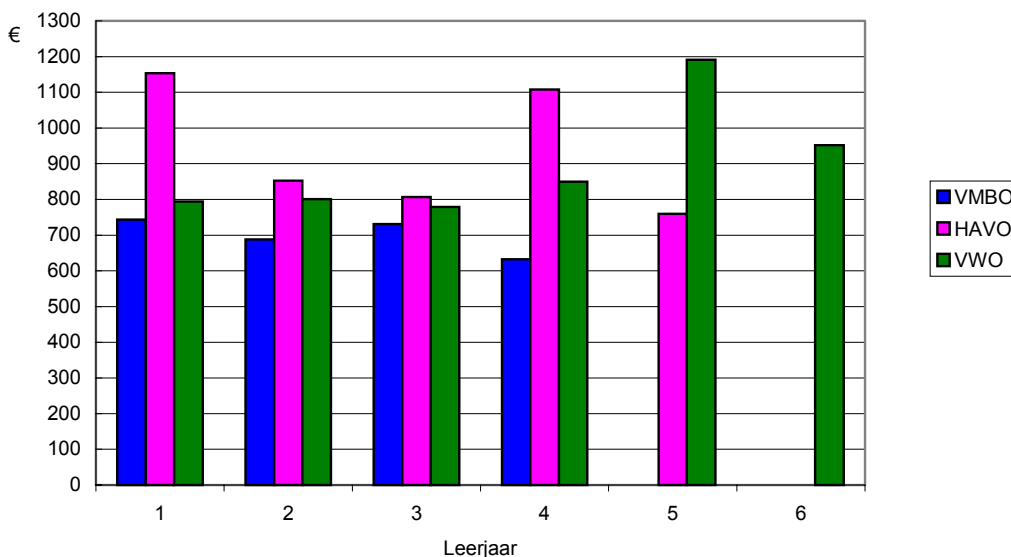
Voor de derde klas liggen de bedragen voor het vmbo op € 731,- de havo op € 807,- en vwo op € 779,-. Ook hier zijn de bedragen voor de totale kosten flink gestegen ten opzichte van de eerdere meting. Toen lagen de bedragen voor de havo op € 447,- en het vwo op € 455,-.

De vierde klas laat een kostenpost zien van € 632,- voor het vmbo, € 807,- voor de havo en € 779,- voor het vwo. De havo laat in de vierde klas een daling van de kosten zien ten opzichte van 2000/2001: destijds lag het bedrag op € 812,-. De schoolkosten in de vierde klas van het vwo stijgen licht; de afgelopen meting lag het bedrag op € 775,-.

¹ In 2000/2001 zijn geen berekeningen gemaakt voor de totale schoolkosten per klas voor het vmbo.

De gemiddelde totale kosten voor 5 havo en 5 vwo zijn respectievelijk € 760,- en € 1191,- waar het in 2000/2001 € 608,- en € 813,- betrof. De examenklas van het vwo brengt € 952,- aan schoolkosten met zich mee, terwijl dit bedrag in 2000/2001 op € 509,- lag. Dit betekent een stijging van 87 procent (niet gecorrigeerd voor inflatie).

Grafiek 3.4 Totale schoolkosten (exclusief reiskosten) naar leerjaar



Inkomensklasse

Voordat we de uitsplitsing van de totale schoolkosten naar inkomensklasse bespreken, dient opgemerkt te worden dat de lezer deze resultaten met de nodige voorzichtigheid moet interpreteren gezien het geringe aantal respondenten per (sub)categorie. In werkelijkheid kunnen deze kosten hoger of lager liggen.

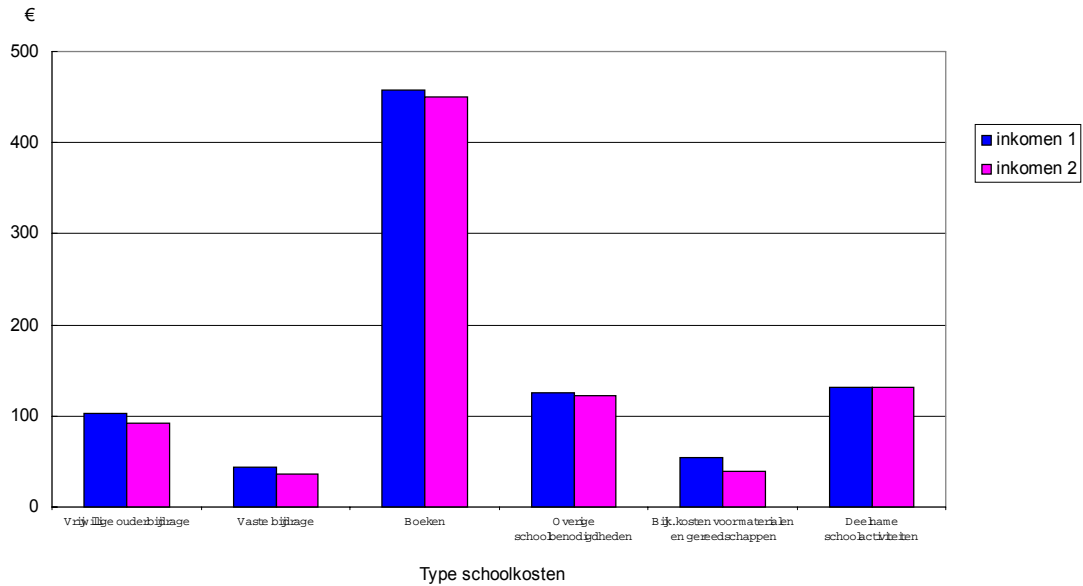
In grafiek 3.5 staat het gemiddelde van de verschillende schoolkosten per inkomensklasse. De grens van inkomensklasse is gesteld op een bruto jaarinkomen van € 26.967,-. Dit omdat mensen met een gecorrigeerd verzamelinkomen van € 26.967,- of minder, in aanmerking komen voor een volledige tegemoetkoming in de schoolkosten uit de WTOS.

Het totaal aantal respondenten met een belastbaar inkomen tot en met € 26.967,- die *alle* kostenposten hebben ingevuld is (slechts) 36.¹ Het totaal aantal respondenten met een bruto jaarinkomen hoger dan € 26.967,- bedraagt 170. Omdat het aantal respondenten laag is, moet enige voorzichtigheid in acht worden genomen bij de interpretatie van de data.

Evenals in de meting van 2000/ 2001 blijken de schoolkosten van de inkomensklasse boven de € 26.967,- niet hoger te zijn dan de schoolkosten onder deze inkomensgrens. Het belastbaar inkomen heeft geen invloed op de hoogte van de schoolkosten.

¹ In verband met de zuiverheid van de meting zijn alle respondenten die bij minimaal één kostenpost 'weet niet' hebben ingevuld, buiten de berekening van de totale kosten gelaten.

Grafiek 3.5 Gemiddelde schoolkosten naar inkomensklasse

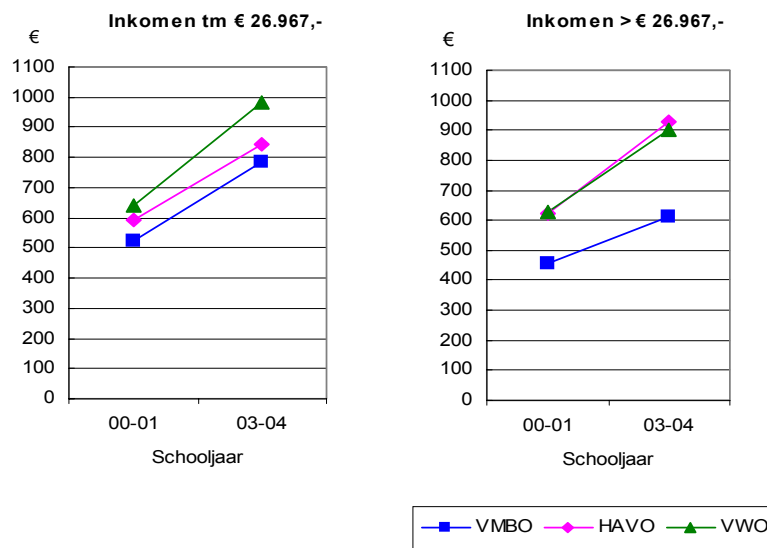


Inkomen 1: totaal belastbaar inkomen tot en met € 26.967,-

Inkomen 2: totaal belastbaar inkomen vanaf € 26.968,-

In onderstaande grafiek is het gemiddelde van de totale schoolkosten (exclusief reiskosten) per schooltype en per inkomensklasse van 2003/2004 vergeleken met de schoolkosten van 2000/2001. Bij alle drie de schooltypen en bij beide inkomensklassen zien we een stijging.

Grafiek 3.6 Gemiddelde totale schoolkosten naar inkomen¹



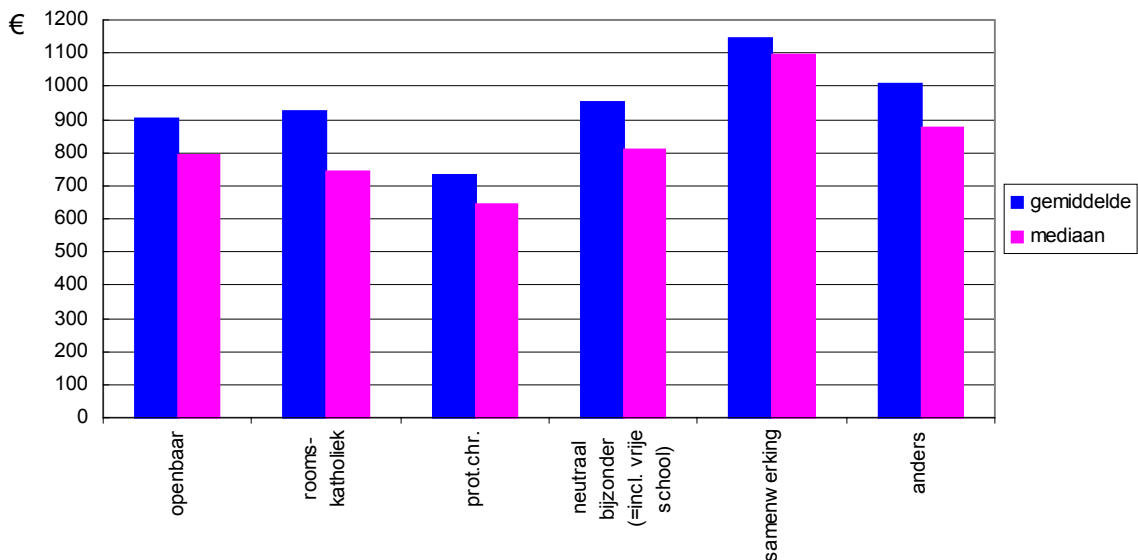
¹ N inkomen t/m € 26.967: 36; N inkomen vanaf € 26.968: 170.

Denominatie

Voordat we de uitsplitsing van de totale schoolkosten naar denominatie bespreken, dient opgemerkt dat de lezer deze resultaten met de nodige voorzichtigheid moet interpreteren gezien het geringe aantal respondenten per (sub)categorie. In werkelijkheid kunnen deze kosten hoger of lager liggen.

Als we de totale schoolkosten uitsplitsen naar denominatie blijkt dat de totale schoolkosten bij protestant-christelijke scholen minder hoog is dan bij de overigen. De schoolkosten bij samenwerkende scholen (bijvoorbeeld een samenwerkingsverband tussen protestantse en rooms-katholieke scholen) lijken het hoogst voor ouders. Kanttekening hierbij is dat slechts 5 procent van de respondenten een kind heeft op een samenwerkingsverband.

Grafiek 3.7 Totale schoolkosten naar denominatie



Tabel 3.2 Gemiddelde totale kosten (exclusief reiskosten) naar profiel

Profiel	Gemiddelde	Mediaan
Natuur en techniek	€ 1.001,-	€ 953,-
Natuur en gezondheid	€ 1.032,-	€ 862,-
Economie en maatschappij	€ 903,-	€ 704,-
Cultuur en maatschappij	€ 980,-	€ 879,-

Tabel 3.2 toont de gemiddelde totale kosten per profiel. De profielen Natuur en techniek en Natuur en Gezondheid zijn gemiddeld het duurst. Ook de mediaan van Natuur en Techniek ligt hoger dan de overige profielen. Ouders met kinderen die het profiel Economie en Maatschappij hebben gekozen, zijn gemiddeld gezien het goedkoopst uit.

Vergelijking met schatting

Voorafgaand aan de gespecificeerde vragen naar de schoolkosten die ouders maken voor hun kinderen, hebben we ze gevraagd een schatting te geven van het totaalbedrag dat ze jaarlijks uitgeven aan schoolkosten (voor één kind). Om een vergelijking te maken tussen het geschatte bedrag en de werkelijke kosten hebben wij het geschatte bedrag van de ouders afgezet tegen de totale schoolkosten inclusief reiskosten.

Gemiddeld denken ouders € 886,- uit te geven (mediaan= € 700,-). Dit bedrag ligt lager dan de werkelijke gemiddelde kosten inclusief reiskosten (gemiddeld € 923,- met een mediaan van € 785,- zie tabel 3.3). Alleen de ouders met kinderen op het vwo schatten het bedrag gemiddeld hoger in dan werkelijk het geval is. De ouders met kinderen op vmbo en havo schatten de kosten lager in. Overigens liggen de gemiddelden en medianen ver uiteen.

Tabel 3.3 Geschatte en opgegeven totale kosten *inclusief* reiskosten

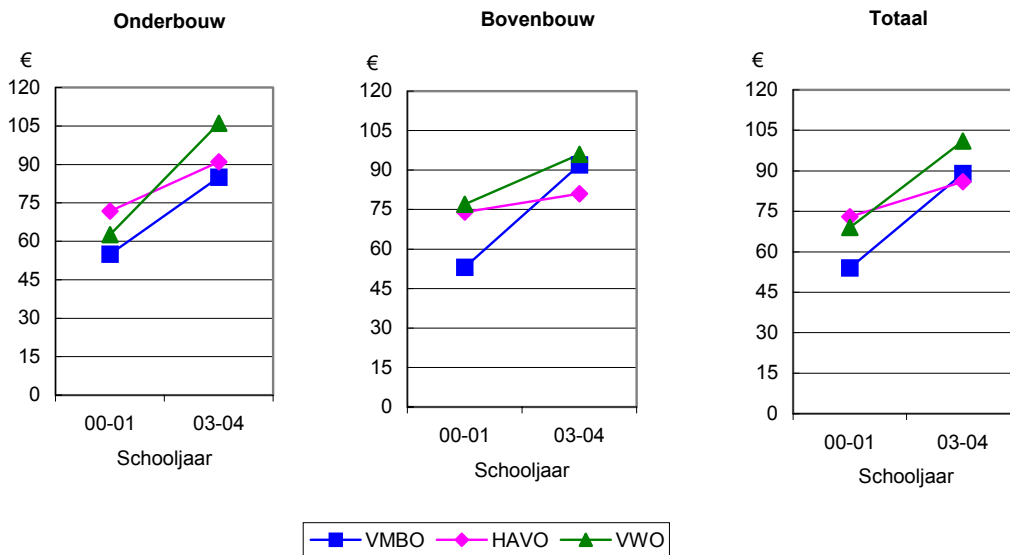
	Geschat		Werkelijk	
	Gemiddelde	Mediaan	Gemiddelde	Mediaan
Vmbo	€ 722,-	€ 550,-	€ 758,-	€ 660,-
Havo	€ 898,-	€ 650,-	€ 955,-	€ 775,-
Vwo	€ 1.009,-	€ 800,-	€ 980,-	€ 870,-
Totaal	€ 886,-	€ 700,-	€ 923,-	€ 785,-

3.2 (Vrijwillige) ouderbijdrage

Scholen ontvangen van de Rijksoverheid een bijdrage als dekking voor de kosten van onderwijs. Het bedrag is toereikend voor een minimum aan voorzieningen. Voor de extra's die scholen willen bieden vragen zij een vrijwillige ouderbijdrage. De hoogte hiervan verschilt per school. Van de respondenten betaalt 73 procent een vrijwillige ouderbijdrage, 4 procent betaalt dit niet en 22 procent weet niet of ze een ouderbijdrage betalen. In het onderzoek van 2001 betaalde 93 procent van de ouders een vrijwillige ouderbijdrage. Het gemiddelde ligt op € 93,- de mediaan ligt op € 65,-. Een kwart van de ouders betaalt € 35,- of minder en een kwart betaalt € 100,- of meer.

De gemiddelde vrijwillige ouderbijdrage van het vmbo is € 89,- voor de havo € 86,- en het vwo € 101,-. De mediaan van de vrijwillige ouderbijdrage ligt op € 68,- voor het vmbo, en op € 65,- en € 63,- voor respectievelijk de havo en het vwo.

Grafiek 3.8 Gemiddelde vrijwillige ouderbijdrage



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO ++	VMBO +++	VMBO +++
HAVO +	HAVO o	HAVO +
VWO +++	VWO +	VWO ++

Bovenstaande grafieken tonen de fluctuaties in de kosten voor de vrijwillige ouderbijdrage van het schooljaar 2003/2004 ten opzichte van 2000/2001. In 2000/2001 lag de gemiddelde (vrijwillige) ouderbijdrage op € 63 per jaar. De gemiddelde vrijwillige ouderbijdrage voor het schooljaar 2003/2004 is gestegen met 30 euro. Uit het totaalbeeld blijkt dat de vrijwillige ouderbijdrage voor het vmbo het sterkst is gestegen (meer dan 50 procent), gevolgd door het vwo (tussen de 20 en 50 procent) en de havo (0 tot 20 procent). Als we kijken naar de uitsplitsing van onder- en bovenbouw blijkt dat de kosten van de vrijwillige ouderbijdrage in de gehele onderbouw zijn gestegen. Vooral de vrijwillige ouderbijdrage in de onderbouw van het vwo is sterk gestegen. In de bovenbouw valt de kostenstijging van het vmbo op. De vrijwillige ouderbijdrage voor de bovenbouw van de havo is gelijk gebleven (gecorrigeerd voor inflatie).

Korting of vrijstelling

Van de ouders die een vrijwillige ouderbijdrage betalen, ontvangt 2 procent een korting of vrijstelling van gemeente of school (n=25).¹ In 2001 kreeg 6 procent van de respondenten korting of vrijstelling van school of gemeente.

¹ Slechts 4 respondenten ontvangen een korting van de gemeente.

3.3 Vaste bijdrage en bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen

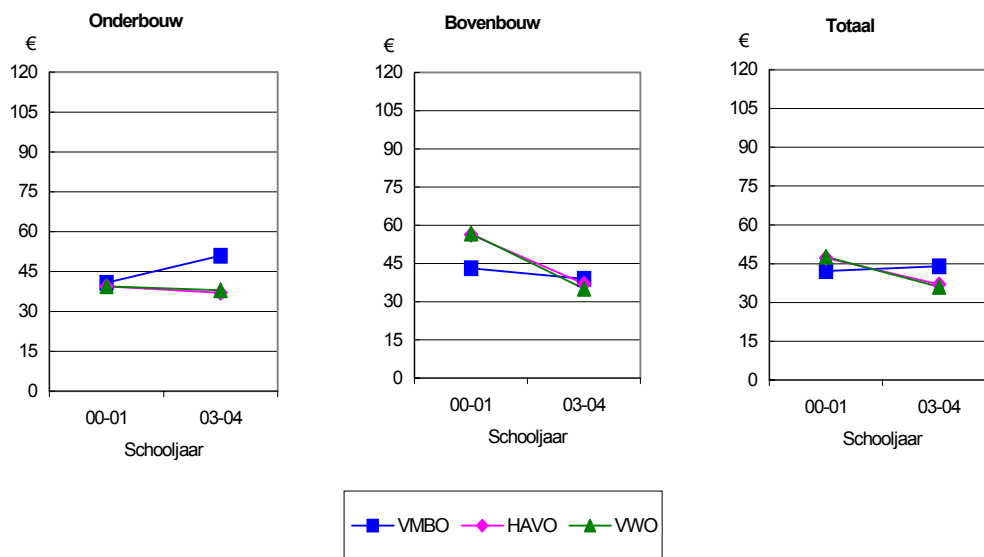
Vaste bijdrage

Onder de vaste bijdrage voor bijvoorbeeld materialen en gereedschappen verstaan we in dit onderzoek de bijdragen die de school of gemeente vooraf heeft vastgesteld, bijvoorbeeld vaste materialen bij handenarbeid en tekenen. De kosten die ouders in de loop van het jaar zelf maken voor gereedschap of materialen vallen hier niet onder. Ook ICT-leermiddelen vallen hier buiten.

Ruim eenderde van de respondenten betaalt de school een bedrag voor materialen en gereedschappen, bijna eenderde betaalt dat niet en eenderde weet het niet. Het gemiddelde van deze kostenpost is € 39,- waar het de vorige meting € 44,- betrof. De mediaan in huidig onderzoek ligt op € 15,-. Het gemiddelde van het vmbo is € 44,-, voor de havo € 37,- en het vwo € 36,-. De mediaan ligt bij het vmbo, de havo en het vwo respectievelijk op € 24,- € 13,- en € 1,-. Bij het vwo betekent dit dus dat meer dan de helft van de respondenten niets tot een gering bedrag betaald aan vaste kosten.

Waren in het onderzoek van 2000/2001 de gemiddelde vaste bijdragen in de bovenbouw hoger dan in de onderbouw, in het onderzoek 2003/2004 geldt dat voor het vmbo en het vwo andersom. Bij de havo zijn de gemiddelde vaste bijdragen voor de onder- en bovenbouw gelijk. Een kwart van de respondenten betaalt geen vaste bijdrage.

Grafiek 3.9 Gemiddelde vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO +	VMBO -	VMBO -
HAVO -	HAVO --	HAVO --
VWO -	VWO --	VWO --

Uit het totaalbeeld van grafiek 3.9 en bijbehorende tabel zien we dat de vaste kosten voor materialen en gereedschappen alleen in de onderbouw van het vmbo sterker zijn gestegen dan de infla-

tie. De kosten voor de vaste bijdrage dalen in zowel de onder- als bovenbouw van de havo en vwo. In de bovenbouw van havo en vwo is de daling het sterkst.

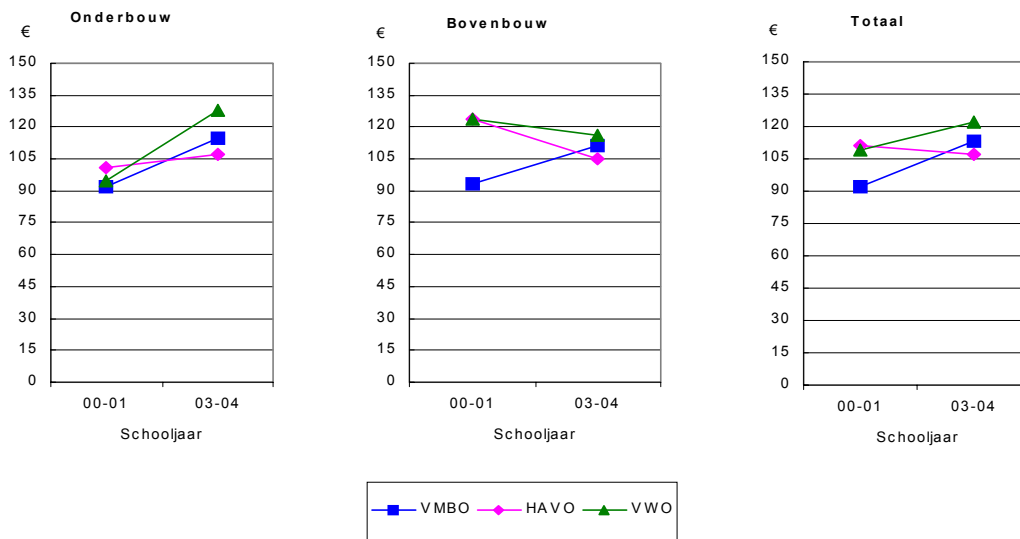
Vrijwillige ouderbijdrage en vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen

Als we de vrijwillige ouderbijdrage en de vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen bij elkaar optellen, ontstaat de 'totale vaste bijdrage'. Het gemiddelde van het totale vo is € 120,- met een mediaan van € 100,-. Een kwart van de ouders betaalt dan € 50,- of minder, een kwart betaalt € 150,- of meer.

Het gemiddelde voor het vmbo bedraagt € 113,- bij havo en vwo respectievelijk € 107,- en € 122,-. Bij de havo en het vmbo wijken de kosten voor de onder- en bovenbouw niet veel van elkaar af. Bij het vwo zien we wel een opvallend verschil: de gemiddelde kosten liggen voor de onderbouw op € 128,- bij de bovenbouw op € 116,-.

Onderstaande grafieken tonen de fluctuatie van het totaal van de vrijwillige ouderbijdrage en de vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen. Bij het totaalbeeld valt op dat de kosten voor de havo dalen, terwijl vmbo en vwo stijgen. Gecorrigeerd voor inflatie is de stijging dan wel daling niet hoger dan 20 procent.

Grafiek 3.10 Gemiddelde vaste en vrijwillige bijdrage voor materialen en gereedschappen



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

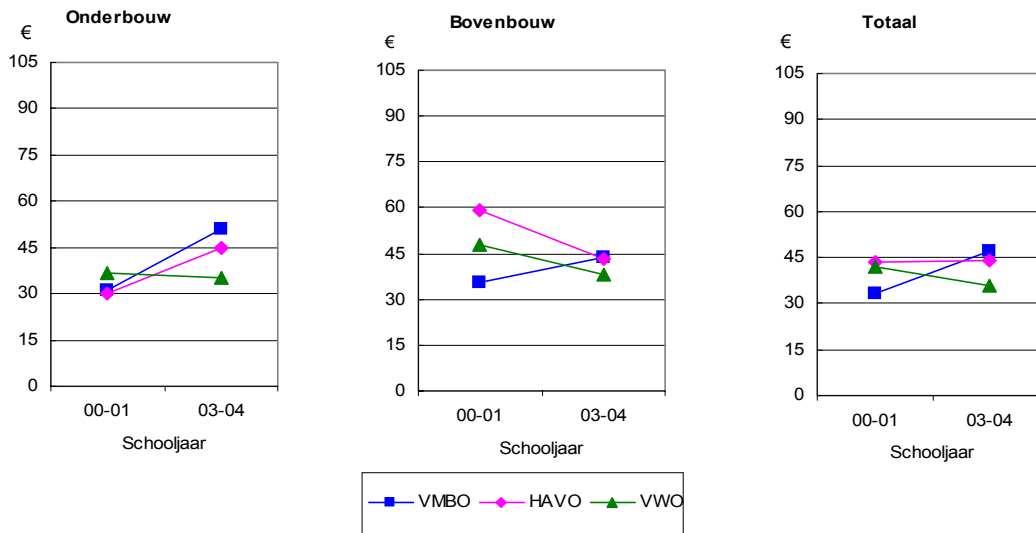
Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO +	VMBO +	VMBO +
HAVO -	HAVO --	HAVO -
VWO ++	VWO -	VWO +

Bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen

Bijkomende kosten zijn kosten die op voorhand niet bekend zijn en die ouders in de loop van het jaar maken voor de aanschaf van bijvoorbeeld stof, houtlijm of iets dergelijks. Deze kosten vallen niet onder de vaste bijdragen. Bijna eenderde betaalt jaarlijks een bedrag aan bijkomende kosten, 30 procent heeft hier geen kosten aan en 37 procent weet het niet.

Het gemiddelde voor het totale vo is € 42,- met een mediaan van € 10,-. Het gemiddelde van het vmbo is € 47,- voor de havo € 44,- en het vwo heeft de minste gemiddelde kosten van € 36,-. De mediaan ligt op € 23,- voor het vmbo en op € 10,- voor de havo. Het vwo heeft een mediaan van € 0,-. Op het vmbo is er een duidelijk verschil tussen onder- en bovenbouw: onderbouw heeft een gemiddelde van € 51,- en bovenbouw van € 44,-.

Grafiek 3.11 Gemiddelde bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO ++	VMBO +	VMBO ++
HAVO ++	HAVO --	HAVO -
VWO -	VWO --	VWO --

Uit het totaalbeeld valt af te lezen dat de bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen voor het vwo sterk dalen (tussen de 21 en 50 procent, gecorrigeerd voor inflatie) en de kosten bij de havo licht dalen. Alleen bij het vmbo stijgen de bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen tussen de 21 en 50 procent.

3.4 Schoolboeken

SEO (2002) geeft een brede definitie van een 'schoolboek'. Een schoolboek kan bestaan uit tekstboeken, werkboeken, antwoordenboeken, toetsboeken, docentenhandleidingen, en ook uit ICT-leermiddelen als cd-roms, videobanden, diskettes of een ondersteunende website.¹

In de enquête hebben we afzonderlijke vragen gesteld naar de kosten van een boekenfonds, tweedehands en nieuwe boeken. Bij de kosten voor schoolboeken hebben we de uitgaven voor nieuwe boeken, tweedehands boeken en het schoolboekenfonds bij elkaar opgeteld. Evenals bij de berekening van de totale schoolkosten hebben we respondenten die bij één of meerdere categorieën 'weet niet' hebben geantwoord, op missing gezet.

Van de respondenten maakt 82 procent gebruik van het boekenfonds van school bij de aanschaf van schoolboeken, 42 procent koopt (ook) nieuwe boeken en 24 procent koopt (ook) tweedehands boeken. In onderstaande grafiek staan de totale kosten voor schoolboeken.

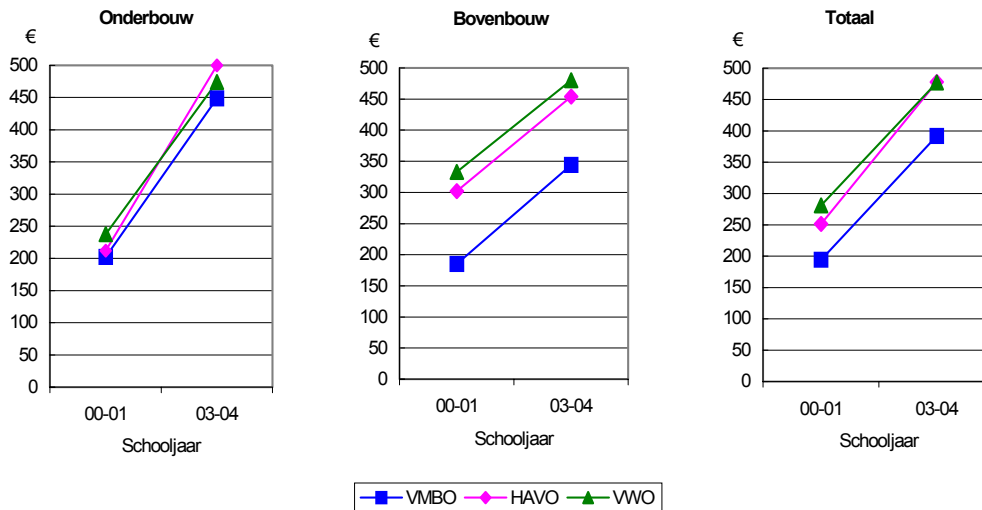
De totale gemiddelde kosten van schoolboeken bedragen in het voortgezet onderwijs € 455,- met een mediaan van € 358,-. Een kwart van de ouders betaalt € 265,- of minder, een kwart betaalt € 576,- of meer.

De gemiddelde boekenkosten van het vmbo ligt op € 392,- met een mediaan van € 300,-. Op de havo zijn de gemiddelde boekenkosten € 478,- met een mediaan van € 380,-. Het vwo heeft een gemiddelde van € 477,- met een mediaan van € 393,-. Verschillen tussen onder- en bovenbouw vallen met name bij het vmbo op. De onderbouw heeft een gemiddelde kostenpost van € 449,-; de bovenbouw van € 344,-

De onder- en bovenbouw van havo en vwo ontlopen elkaar minder: de boekenkosten voor de onder- en bovenbouw van de havo zijn respectievelijk € 500,- en € 454,-; bij het vwo liggen de bedragen op € 474,- en € 480,-.

¹ Zie ook SEO 2001: p. 36.

Grafiek 3.12 Gemiddelde totale kosten schoolboeken



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO +++	VMBO +++	VMBO +++
HAVO +++	HAVO ++	HAVO +++
VWO +++	VWO ++	VWO +++

Ten opzichte van de meting van de schoolkosten in het schooljaar 2000/2001 zien we bij het totaalbeeld dat de boekenkosten in het vmbo, de havo, en vwo sterker stijgen dan de inflatie. Alleen voor de bovenbouw van havo en vwo is deze stijging iets minder sterk. Een mogelijke verklaring voor de stijging van deze boekenkosten wordt in hoofdstuk 5 gegeven. Daarnaast wordt de hoogte van de boekenkosten voor de ouders ook bepaald door de wijze waarop zij de schoolboeken aanschaffen. Ook kan de profielkeuze binnen havo en vwo van invloed zijn op de hoogte van de boekenkosten. De onderstaande tekst gaat hier nader op in.

Tabel 3.4 splitst de boekenkosten uit in kosten die ouders maken voor het boekenfonds, koop (zowel tweede hands als nieuw) of combinatie van beiden. De respondenten die op een kostenpost 'weet niet' hebben geantwoord zijn (evenals bij de berekening van de totale kosten) buiten beschouwing gelaten.

Tabel 3.4 Boekenkosten voor vo uitgesplitst naar boekenfonds, koop en combinatie van beiden

		Schoolsoort en bouw				Totaal	
		onderbouw		bovenbouw		Gemiddelde	N
		Gemiddelde	N	Gemiddelde	N		
Fonds	VMBO	€ 244,-	26	€ 214,-	41	€ 226,-	67
	HAVO	€ 273,-	34	€ 309,-	42	€ 292,-	76
	VWO	€ 286,-	35	€ 317,-	48	€ 304,-	83
	<i>Totaal</i>	€ 270,-	95	€ 282,-	131	€ 277,-	226
Fonds+koop	VMBO	€ 614,-	39	€ 537,-	31	€ 580,-	70
	HAVO	€ 632,-	68	€ 690,-	34	€ 651,-	102
	VWO	€ 635,-	46	€ 672,-	48	€ 654,-	94
	<i>Totaal</i>	€ 628,-	153	€ 641,-	113	€ 634,-	266
Koop	VMBO	€ 279,-	4	€ 343,-	9	€ 323,-	13
	HAVO	€ 427,-	11	€ 383,-	21	€ 398,-	32
	VWO	€ 381,-	9	€ 410,-	20	€ 401,-	29
	<i>Totaal</i>	€ 385,-	24	€ 387,-	50	€ 386,-	74

Bovenstaande tabel dient met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden, vanwege het lage aantal respondenten op sommige posten. Dit komt omdat alleen die respondenten zijn meegenomen die op geen van de posten 'weet niet' heeft geantwoord. Indien iemand dus boeken nieuw heeft gekocht en via het boekenfonds, maar voor één van de kostenposten niet meer weet hoe hoog die kosten waren, dan is deze niet in de berekening meegenomen.

Uit tabel 3.4 blijkt dat boeken aanschaffen via uitsluitend het boekenfonds het goedkoopste is.

Als we de kosten van schoolboeken uitsplitsen naar klas en schooltype blijkt dat de kosten van schoolboeken gemiddeld in de examenklassen van het vmbo en de havo het minst duur zijn. Voor het vwo geldt dit niet (zie tabel 3.5).

Tabel 3.5 Schoolboeken naar klas en schooltype

	Klas 1	Klas 2	Klas 3	Klas 4	Klas 5	Klas 6
vmbo	€ 466,-	€ 434,-	€ 395,-	€ 315,-		
havo	€ 571,-	€ 473,-	€ 460,-	€ 516,-	€ 376,-	
vwo	€ 440,-	€ 518,-	€ 445,-	€ 443,-	€ 513,-	€ 465,-

Bij uitsplitsing naar profiel kunnen we constateren dat de boekenkosten van het profiel Natuur en Gezondheid het duurst zijn met een gemiddelde van € 493,- en een mediaan van € 390,-. Het goedkoopst zijn de boeken van het profiel Economie en Maatschappij (gemiddelde € 438,-; mediaan: € 353,-).

Tabel 3.6 Gemiddelde boekenkosten per profiel

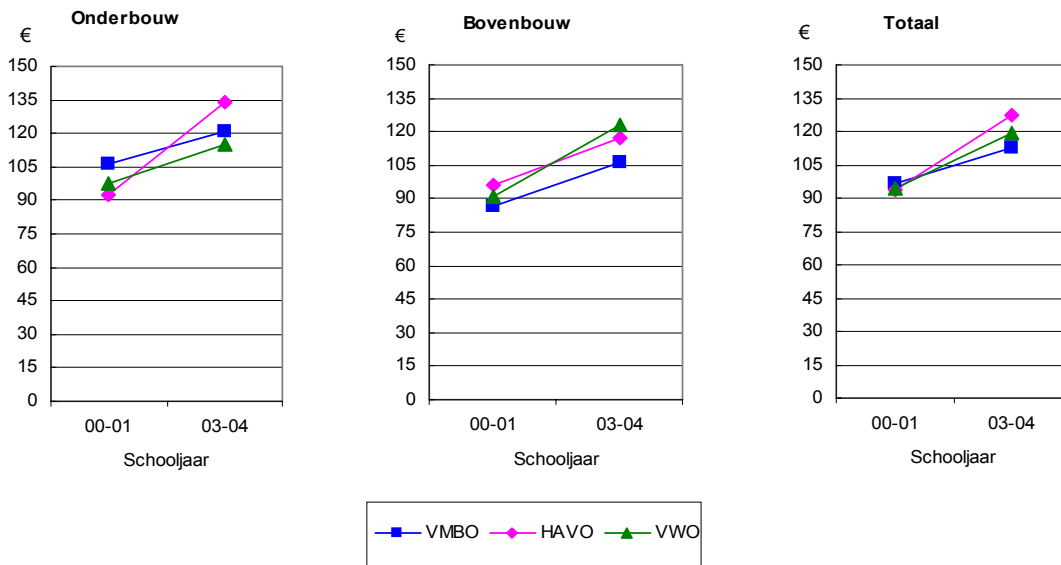
Profiel	Havo	Vwo	Totaal
Natuur en Techniek	€ 411,-	€ 436,-	€ 427,-
Natuur en Gezondheid	€ 455,-	€ 512,-	€ 493,-
Economie en Maatschappij	€ 410,-	€ 465,-	€ 438,-
Cultuur en Maatschappij	€ 531,-	€ 481,-	€ 508,-

3.5 Overige schoolbenodigdheden

Bij 'overige schoolbenodigdheden' denken we aan bijvoorbeeld schrijfmateriaal, schriften, mappen, een agenda, voorgeschreven gymkleding, schooltas, huur kluisje, ICT-leermiddelen als floppy's, cd-roms, printpapier en kosten voor internet. Drie procent van de respondenten heeft hier geen kosten aan, 87 procent geeft hier een jaarlijkse bijdrage aan uit en 11 procent weet het niet. Het gemiddelde voor het totale vo ligt op € 120,- en de mediaan op € 100,-. Een kwart van de respondenten betaalt € 50,- of minder; een kwart € 150,- of meer.

De gemiddelde uitgaven voor de overige schoolbenodigdheden zijn het hoogst op de havo met € 127,- Bij havo en vmbo zijn de schoolbenodigdheden in de onderbouw het hoogst, bij het vwo juist in de bovenbouw. De mediaan ligt bij de drie schooltypen tussen de € 90,- en € 100,-

Grafiek 3.13 Gemiddelde overige schoolbenodigdheden



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO +	VMBO +	VMBO +
HAVO ++	HAVO +	HAVO ++
VWO +	VWO ++	VWO +

Vergeleken met het schooljaar 2000/2001 zien we dat de stijging van de kosten in de havo het sterkst is. Ook de kosten in de bovenbouw van het vwo zijn sterk gestegen.

3.6 Kosten voor schoolactiviteiten

Onder schoolactiviteiten verstaan we bijvoorbeeld schoolreisjes, introductiekamp, theaterbezoek, (meerdaagse) excursies of andere door de school georganiseerde (vrijwillige) activiteiten. Het eventuele zakgeld is buiten beschouwing gelaten, evenals de eventuele kosten die zijn opgenomen in de (vrijwillige) ouderbijdrage. Dertig procent van de respondenten weet niet hoeveel ze jaarlijks uitgeeft aan schoolactiviteiten, 11 procent heeft geen kosten en 59 procent heeft hier een bedrag genoemd.

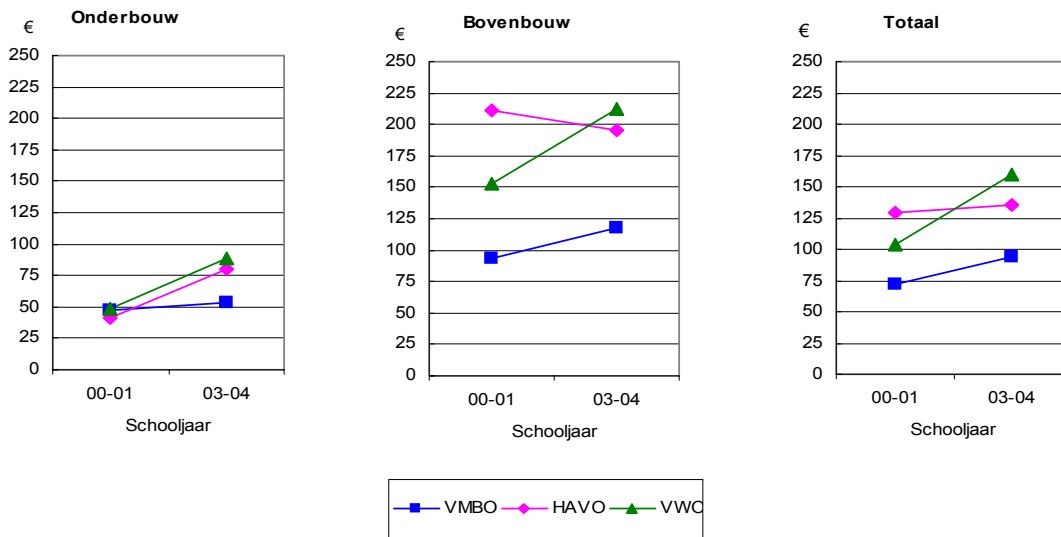
Het gemiddelde van het vo bedraagt voor de deelname aan schoolactiviteiten € 133,- met een mediaan van € 80,-. Een kwart van de ouders betaalt € 27,- of minder, een kwart betaalt € 200,- of meer. De spreiding tussen de bedragen is dus groot.

Als we uitsplitsen naar schooltype blijken er grote verschillen te zijn tussen boven- en onderbouw¹:

- het gemiddelde in de onderbouw van het vmbo ligt op € 53,-; van de bovenbouw op € 118,-
- het gemiddelde in de onderbouw van de havo ligt op € 80,-; van de bovenbouw op € 195,-
- het gemiddelde in de onderbouw van het vwo ligt op € 88,-; van de bovenbouw op € 212,-

Waarschijnlijk liggen de kosten voor de bovenbouw hoger dan in de onderbouw vanwege de excursies en buitenlandse reizen.

Grafiek 3.14 Gemiddelde kosten voor schoolactiviteiten



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO +	VMBO +	VMBO +
HAVO +++	HAVO -	HAVO -
VWO +++	VWO ++	VWO ++

¹ Ook de medianen liggen ver uit elkaar: vmbo onderbouw € 43,-; vmbo bovenbouw € 95,-; havo onderbouw € 50,-; havo bovenbouw € 200,-; vwo onderbouw: € 73,-; vwo bovenbouw € 159,-

Als we de kosten voor schoolactiviteiten 2003/ 2004 afzetten tegen de kosten 2000/2001 valt op dat de stijging in het vmbo en vwo sterker is dan de inflatie. Voor de havo zijn de gemiddelde kosten voor de schoolactiviteiten echter gedaald. De totale kosten voor schoolactiviteiten bij het VWO zijn, na correctie voor inflatie, zelfs tussen de 21 en 50 procent hoger dan in 2000/2001. Opvallend is echter wel dat in de onderbouw van alle drie de schoolsoorten de kosten voor schoolactiviteiten zijn gestegen. Voor de onderbouw van de havo en het vwo bedraagt deze stijging, na correctie voor inflatie, zelfs meer dan 50 procent.

3.7 Reiskosten openbaar vervoer

Evenals in het onderzoek in 2001¹ wonen ook in dit onderzoek de kinderen gemiddeld 6 kilometer van school af. De meeste kinderen (86 procent) gaan met de fiets naar school. Acht procent gebruikt hiervoor het openbaar vervoer², drie procent gaat lopend en 2 procent pakt de scooter of brommer.

Aan de ouders van wie de kinderen met het openbaar vervoer gaan, is gevraagd hoe hoog de reiskosten per jaar zijn³. Gemiddeld ligt dat op € 453,- per jaar, met een mediaan van € 471,-. Een kwart van de ouders betaalt € 325,- of minder; een kwart betaalt € 600,- of meer. Onderstaande tabel laat de gemiddelde kosten naar afstand zien.

Tabel 3.7 Gemiddelde reiskosten per jaar

Afstand	Gemiddelde reiskosten
5 km of minder	€ 230,-
6-15 km	€ 385,-
16-30 km	€ 495,-
31-50 km	€ 625,-
51 km of meer	€ 600,-

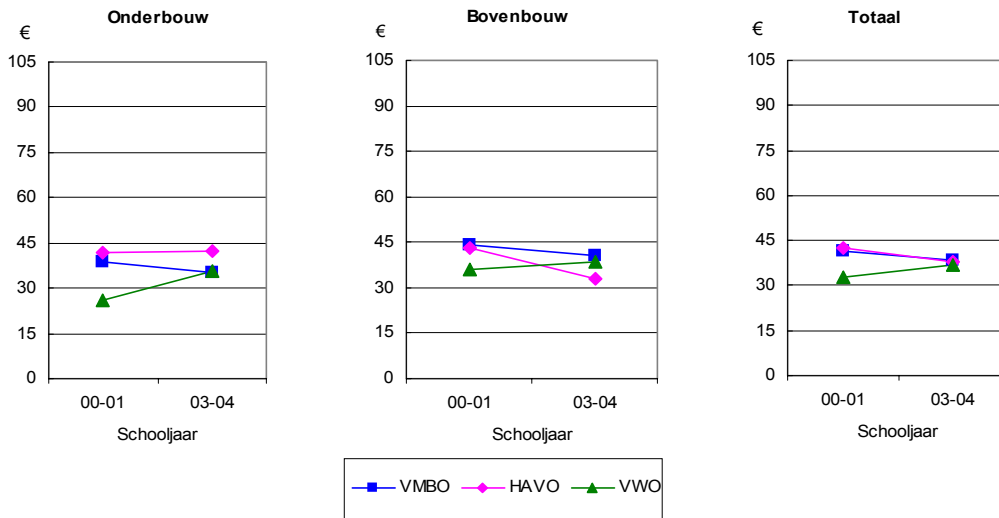
Het gemiddelde naar schooltype is in onderstaande grafiek weergegeven. Voor het vmbo bedragen de gemiddelde reiskosten € 460,- (mediaan: € 408,-), de havo € 454,- (mediaan: € 475,-) en ouders met kinderen aan het vwo die met het openbaar vervoer gaan betalen jaarlijks € 445,- (mediaan: € 500,-) .

¹ Destijds woonden kinderen van het vmbo en havo 6,5 kilometer van huis af en kinderen van het vwo 5,5 kilometer.

² In de vorige meting van het NIBUD gebruikt 9% van de leerlingen het openbaar vervoer om naar school te gaan.

³ Evenals bij de vorige meting van het NIBUD zijn hier de ouders die geen reiskosten hadden buiten beschouwing gelaten.

Grafiek 3.15 Gemiddelde totale reiskosten per maand



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
VMBO -	VMBO -	VMBO -
HAVO -	HAVO --	HAVO -
VWO ++	VWO -	VWO +

Uit de bovenstaande grafiek blijkt dat de reiskosten voor zowel de bovenbouw als de onderbouw van het vmbo zijn gedaald in 2003/2004 ten opzichte van de eerdere meting in 2001. Het vwo laat als geheel een stijging zien, die bepaald wordt door de forse stijging in de onderbouw van het vwo. De totale reiskosten voor bovenbouw van het vwo laten, na correctie voor inflatie, een lichte daling zien. In het totaalbeeld zien we dat de gemiddelde reiskosten van het vwo echter niet boven de gemiddelde reiskosten van het vmbo en de havo uitkomen.

Bij deze resultaten dient opgemerkt te worden dat ze met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd dienen te worden aangezien het aantal respondenten waarop deze gebaseerd zijn, laag is. In werkelijkheid kunnen de kosten dus hoger of lager zijn.

3.8 Overig

Kosten voor bijles

Zeven procent van de ouders geeft aan dat hun kind bijlessen volgt (zie tabel 3.8), variërend van zeven tot vierhonderd uur per jaar. Het gemiddelde aantal uren per jaar voor het totale vo is 64, met een mediaan van 40 uur. Eenderde van deze groep heeft geen kosten aan de bijlessen, 57 procent heeft dat wel. Voor de ouders die betalen voor de bijlessen liggen de gemiddelde kosten op € 14,- per uur (zie tabel 3.9). Deze uitkomst moet echter met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden vanwege het geringe aantal respondenten dat aangeeft kosten voor bijles te hebben.

Tabel 3.8 Bijlessen naar schooltype en onderbouw / bovenbouw (N=863)

Schoolsoort		Onderbouw		Bovenbouw		Totaal	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Vmbo	Ja	6	1%	9	1%	15	2%
	Nee	115	13%	137	16%	252	29%
Havo	Ja	17	2%	7	1%	24	3%
	Nee	150	17%	117	14%	267	31%
Vwo	Ja	9	1%	10	1%	19	2%
	Nee	143	17%	143	17%	286	33%
Totaal vo	Ja	32	4%	26	3%	58	7%
	Nee	408	47%	397	46%	805	93%

Tabel 3.9 Kosten voor bijles per uur

	Gemiddeld	Mediaan	N
VMBO	€ 13,-	€ 10,-	6
HAVO	€ 12,-	€ 8,-	13
VWO	€ 15,-	€ 14,-	14
Totaal	€ 14,-	€ 10,-	33

Bijverdiensten leerling

37 procent van de respondenten zegt dat hun kinderen bijverdienen, maar 93 procent van de kinderen hoeft van de bijverdiensten niets af te dragen aan schoolkosten. Zeven procent van de kinderen draagt wel bij aan de schoolkosten. Kinderen betalen mee aan bijvoorbeeld reisjes, pennen en kافتpapier, drinken en een schoolagenda.

4 Bevindingen MBO/BOL

Volgens SEO (2002) spelen schoolkosten en de beheersing daarvan geen rol van betekenis binnen de BOL. Als er al aandacht is voor schoolkosten, spitst deze zich toe op de vrijwillige bijdrage en de reiskosten

In de BOL zijn de meeste leerlingen 16 jaar of ouder en zij betalen dus lesgeld. Volgens het onderzoek van SEO is hierdoor de bereidheid om daarnaast extra bijdragen te betalen laag, zeker als deze vrijwillig is. Leerlingen vinden doorgaans dat ze genoeg betalen via het lesgeld. Mede hierdoor wordt op sommige BVE-instellingen geen vrijwillige bijdrage meer gevraagd. In dat geval hebben de scholen wel extra verplichte bijdragen, voor bijvoorbeeld materialen, gebruik media-theek et cetera. Zodoende heeft de vrijwillige bijdrage een andere 'naam' gekregen, waardoor deze niet langer vrijwillig is.¹

Van de respondenten betaalt 56 procent lesgeld aan de Informatie Beheer Groep; 28 procent doet dat niet.

Leeswijzer

In de grafieken onderscheiden we drie opleidingscategorieën: Economie en Handel (E&H), Techniek en Milieu (T&M), en Gezondheid en Verzorging (G&V).

In de tekst maken we uitsplitsingen naar het gemiddelde, de mediaan en 1^e en 3^e kwartiel naar opleidingscategorieën en niveau, waarbij we het niveau hebben ingedeeld in niveau 1-2 en niveau 3-4. De uitsplitsingen naar leerjaar kunt u voornamelijk terugvinden in de tabellenbijlage. Bij enkele kostenposten geven we ook in de lopende tekst de uitsplitsing naar leerjaar.

Zes respondenten hebben bij alle vragen waar ze een bedrag moesten noemen, 'geen bedrag' ingevuld, of een bedrag van € 0,-. Deze respondenten kwamen uiteindelijk om een totale kostenpost van € 0,-, terwijl zij wel een geschat bedrag hebben aangegeven van de jaarlijkse totale schoolkosten. We zijn ervan uitgegaan dat deze antwoorden niet klopten, daarom zijn ze voor wat betreft de bedragen uit de analyses gelaten.

4.1 Totale schoolkosten

De gemiddelde totale kosten zijn berekend door de verschillende kosten per respondent op te tellen. Als een respondent bij een uitgavepost 'weet niet' heeft ingevuld, is deze buiten beschouwing gelaten. Dit betekent dat het aantal respondenten waarover de totale schoolkosten zijn berekend laag ligt. Om na te gaan in hoeverre deze berekening nog betrouwbaar is, zijn de totale schoolkosten ook nog berekend door de gemiddelde kosten van de afzonderlijke kostenposten bij elkaar op te tellen. Voordeel van deze methode is dat het aantal respondenten, waarover de berekening van de totale kosten plaatsvindt, veel hoger is. Nadeel is echter dat de uitkomsten van deze berekeningswijze niet goed vergelijkbaar zijn met de meting van het NIBUD over 2000-2001. De uitkomsten van deze tweede, alternatieve berekeningswijze wijken echter nauwelijks af van de

¹ SEO 2002: 31.

eerste berekeningswijze. Om na te gaan of de schoolkosten vergeleken met de vorige meting zijn gestegen is gekozen om de eerste berekeningswijze in dit rapport te presenteren.

Bij de uitsplitsingen naar opleidingscategorie liggen de aantallen respondenten nog lager: bij E&H ligt het aantal op 37; bij T&M op 30 en bij G&V op 40. Dit betekent dat men bij de interpretatie van de resultaten van deze uitsplitsingen enige voorzichtigheid in acht dient te nemen.

De reiskosten en de eventuele reiskostenvergoeding zijn niet meegenomen bij de berekening van de totale schoolkosten. Ten slotte is de tegemoetkoming in studiekosten en de eventuele korting of vrijstelling van de vrijwillige bijdrage niet meegeteld.

De gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor het totale mbo/bol bedragen € 1.097,-. De mediaan ligt op € 1.010,-. Een kwart van de ouders betaalt € 595,- of minder; een kwart betaalt € 1.450,- of meer.

De gemiddelden en de mediaan voor de verschillende opleidingscategorieën zijn als volgt:

- E&H: gemiddelde: € 1.149,-; mediaan: € 1.089,-
- T&M: gemiddelde: € 940,-; mediaan: € 929,-
- G&V: gemiddelde: € 1.168,- mediaan: € 1.126,-

Opvallend is dat de totale schoolkosten voor de opleidingscategorie T&M het laagste zijn, terwijl die in het schoolkostenonderzoek van 2001 het hoogst waren. Bij E&H betaalt 51 procent minder dan het gemiddelde, bij de opleidingscategorieën T&M en G&V liggen deze percentages op 70 procent en 49 procent.

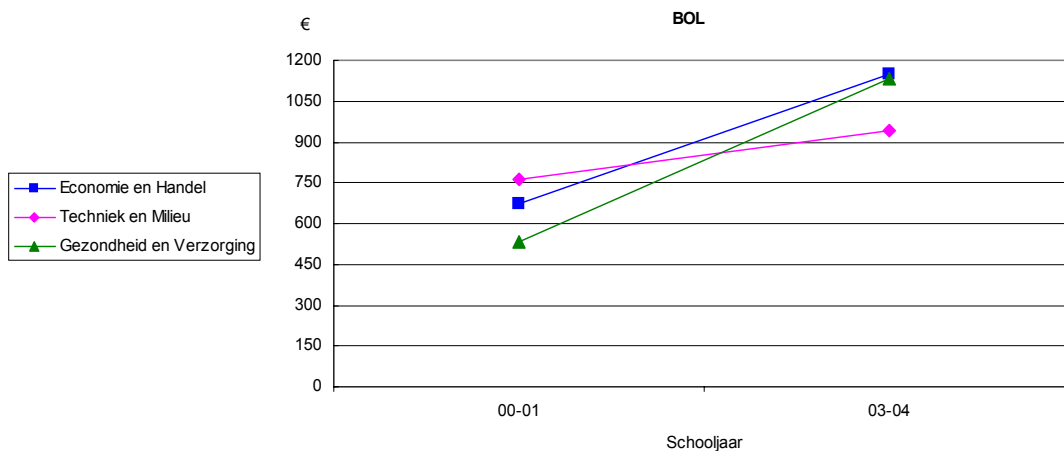
De totale schoolkosten voor opleidingsniveau 1-2 bedragen € 1.156,- (mediaan =€ 990,-; N=29); niveau 3-4 € 1.081,- (mediaan = € 1.069,-; N=76). Als we de totale kosten uitsplitsen naar leerjaar zien we het volgende resultaat:

Tabel 4.1 Totale kosten naar leerjaar

	1	2	3	4
N	47	35	15	10
Gemiddelde	€ 1.254,-	€ 1.009,-	€ 827,-	€ 1.077,-
Mediaan	€ 1.225,-	€ 939,-	€ 950,-	€ 1.292,-

De totale schoolkosten blijken het hoogst te zijn in het eerste leerjaar (gemiddelde: €1.254; mediaan: € 1.225,-).

Grafiek 4.1 Gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten)



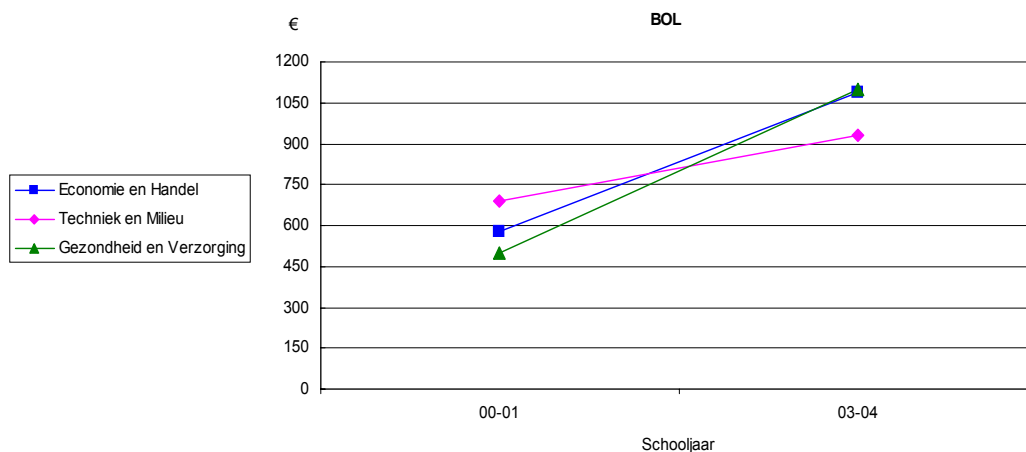
Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

- Economie en Handel +++
- Techniek en Milieu +
- Gezondheid en Verzorging +++

De gemiddelde totale schoolkosten (exclusief reiskosten) voor E&H en G&V zijn sterk gestegen (meer dan 50 procent). T&M is relatief weinig gestegen (minder dan 20 procent). Daarmee is T&M de relatief minst dure opleidingscategorie.

Als we de mediaan van de totale schoolkosten (exclusief reiskosten) van het schooljaar 2003/2004 afzetten tegen het schooljaar 2000/2001, zien we hetzelfde beeld (zie grafiek 4.2). Het enige verschil is dat de opleidingscategorie T&M nu sterker is gestegen (tussen de 21 en 50 procent), na correctie voor inflatie.

Grafiek 4.2 Mediaan totale schoolkosten (exclusief reiskosten)



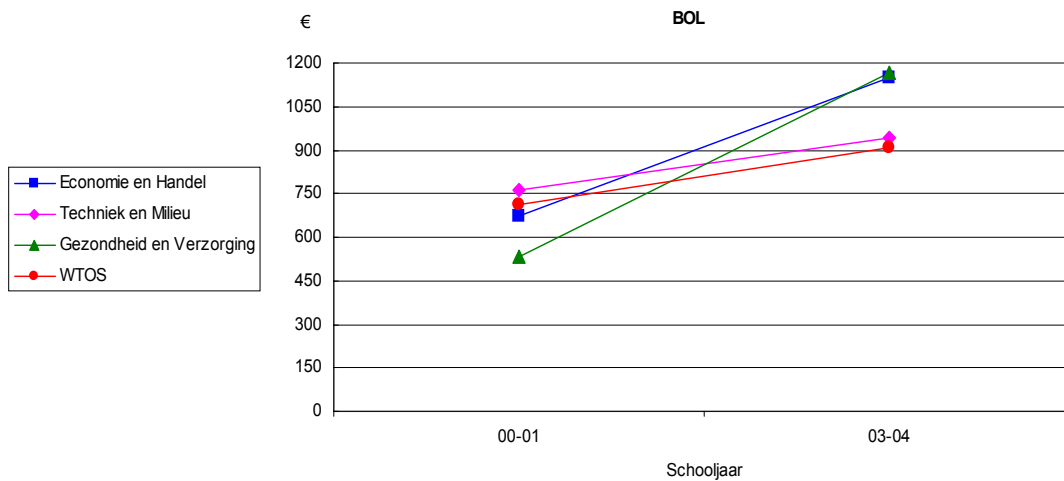
Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

- Economie en Handel +++
- Techniek en Milieu ++
- Gezondheid en Verzorging +++

Vergelijking met WTOS

In onderstaande grafiek zetten we de totale schoolkosten af tegen het absolute bedrag van de WTOS.

Grafiek 4.3 Totale gemiddelde schoolkosten afgezet tegen WTOS.



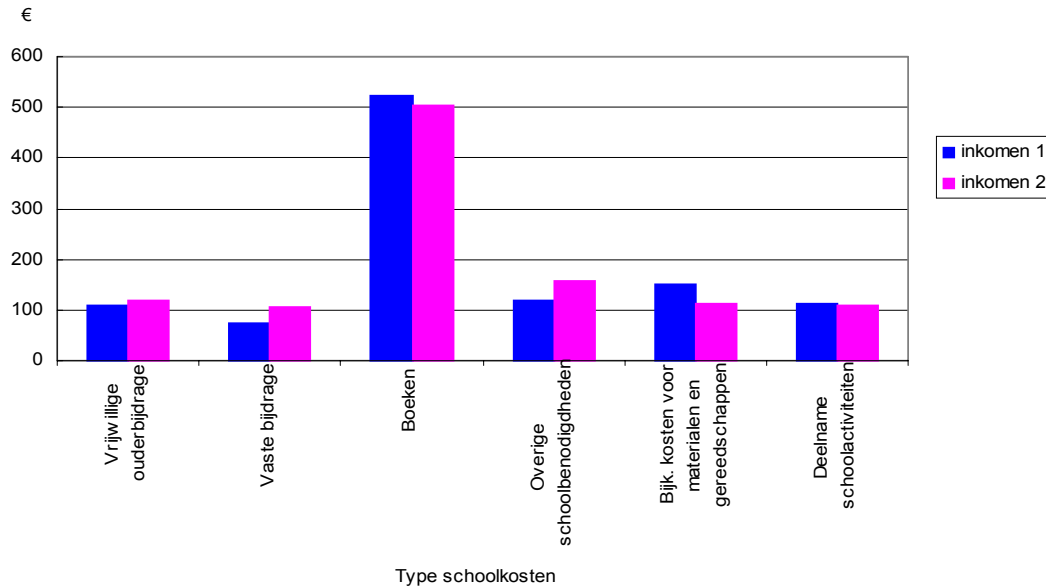
Was in het jaar 2000/2001 de WTOS nog redelijk kostendekkend (alleen T&M lag boven de kostendekking), in 2003/2004 liggen met name de opleidingscategorieën G&V en E&H ver boven de WTOS.

Inkomensklasse

In onderstaande grafiek staat het gemiddelde van de verschillende schoolkosten per inkomensklasse. De grens van inkomensklasse is gesteld op een bruto jaarinkomen tot en met, en vanaf € 26.967,-. Dit omdat mensen met een gecorrigeerd verzamelinkomen van € 26.967,- of minder, in aanmerking komen voor een volledige tegemoetkoming uit de WTOS.

Evenals in de meting van 2000/ 2001 blijken de schoolkosten van de inkomensklasse boven de € 26.967,- niet hoger te zijn dan de schoolkosten onder deze inkomensgrens. Het belastbaar inkomen heeft geen invloed op de hoogte van de schoolkosten. Dit bleek ook bij het vo het geval te zijn. Evenals bij het vo zijn ook de boekenkosten bij het mbo/bol het hoogst.

Grafiek 4.4 Gemiddelde schoolkosten naar inkomensklasse



Inkomen 1: totaal belastbaar inkomen tot en met € 26.967,-

Inkomen 2: totaal belastbaar inkomen vanaf € 26.968,-

Vergelijking met schatting

Voorafgaand aan de gespecificeerde vragen naar de schoolkosten die ouders maken voor hun kinderen, hebben we ze gevraagd een schatting te geven van het totaalbedrag dat ze jaarlijks uitgeven aan schoolkosten (voor één kind). Bij deze vraag stond geen specificatie wat wij onder schoolkosten verstaan. Het kan dus zijn dat ouders bij de schatting ook het lesgeld hebben meegenomen. Ook zullen sommige ouders de reiskosten hebben meegenomen bij de berekening van de schoolkosten.

Om een vergelijking te maken tussen het geschatte bedrag en de werkelijke kosten hebben wij het geschatte bedrag van de ouders afgezet tegen de totale schoolkosten. We hebben ouders niet gevraagd het bedrag te schatten zonder inachtneming van de reiskosten en vermoeden dat ouders de reiskosten hebben meegenomen bij de schatting van de totale kosten. Daarom presenteren we, om het geschatte bedrag af te zetten tegen het werkelijke bedrag, de totale schoolkosten *inclusief* reiskosten.

Gemiddeld denken ouders € 1.503,- uit te geven (mediaan= € 1.400,-). Dit bedrag ligt hoger dan de werkelijke kosten inclusief reiskosten (gemiddeld € 1.168,- een mediaan van € 1.012,- zie tabel 4.2). Alle ouders schatten de totale schoolkosten hoger in dan de totale schoolkosten daadwerkelijk zijn. Vooral bij de categorie T&M is het verschil hoog. Wellicht komt dit omdat ouders bij de schatting het lesgeld hebben meegerekend.

Tabel 4.2 Geschatte en werkelijke totale kosten *inclusief* reiskosten school en stage

	Geschat		Werkelijk	
	Gemiddelde	Mediaan	Gemiddelde	Mediaan
E&H	1575	1500	1145	1069
T&M	1512	1450	956	929
G&V	1389	1200	1222	1126
Totaal	1503	1400	1168	1012

4.2 (Vrijwillige) bijdrage¹

Van de respondenten betaalt 44 procent een (vrijwillige) bijdrage aan school; 16 procent doet dat niet. De gemiddelde (vrijwillige) bijdrage ligt op € 116,-, de mediaan op € 60,-. Gemiddelde en mediaan liggen dus ver uit elkaar. Een kwart van de ouders betaalt niets, een kwart van de ouders betaalt € 125,- of meer.

Het gemiddelde voor E&H ligt op € 137,- voor T&M ligt het gemiddelde op € 88,-, en G&V op € 119,-. De mediaan voor de drie opleidingscategorieën ligt respectievelijk op € 60,- € 65,-, en € 60,-

De bijdrage voor opleidingsniveau 1-2 bedraagt € 108,- met een mediaan van € 50,-. Bij niveau 3-4 ligt het gemiddelde op € 122,- en de mediaan op € 70,-. Bij beide niveaus ligt de waarde van het eerste kwartiel op 0; de waarde van het derde kwartiel ligt bij niveau 1-2 op € 100,-; bij niveau 3 – 4 op € 140,-

De volgende tabel toont de gemiddelde kosten en de mediaan van de vrijwillige bijdrage uitgesplitst naar klas 1 t/m 4. We zien dat de gemiddelde kosten in het laatste leerjaar het hoogste zijn.

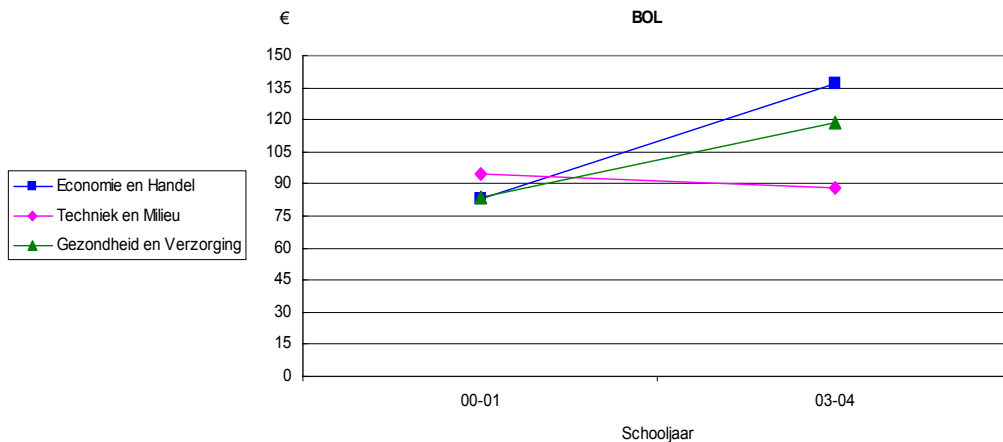
Tabel 4.3 Kosten vrijwillige bijdrage naar leerjaar

	Totaal	1	2	3	4
N	382	181	106	55	40
Gemiddelde	€ 116,-	€ 125,-	€ 105,-	€ 86,-	€ 151,-
Mediaan	€ 60,-	€ 70,-	€ 50,-	€ 55,-	€ 105,-

¹ In het voortgezet onderwijs heet deze kostenpost de vrijwillige ouderbijdrage

In onderstaande grafiek staat de gemiddelde vrijwillige bijdrage naar opleidingscategorie.

Grafiek 4.5 Gemiddelde vrijwillige bijdrage



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Economie en Handel	+++
Techniek en Milieu	-
Gezondheid en Verzorging	++

Bovenstaande grafieken tonen de fluctuaties in de kosten voor de vaste bijdrage van het schooljaar 2003/2004 ten opzichte van 2000/2001. In 2000/2001 lag de gemiddelde (vrijwillige) bijdrage op € 83,- per jaar. De vrijwillige bijdrage is het hoogst bij E&H. E&H stijgt, na correctie voor inflatie, het sterkst (meer dan 50 procent) gevolgd door G&V (tussen de 21 en 50 procent). Bij T&M zien we een daling.

Korting of vrijstelling

Vijf procent van de ouders krijgt een korting of vrijstelling op de bijdrage van de school en 3 procent krijgt dat van de gemeente. Redenen zijn een vrijstelling door de hoogte van het inkomen, het hebben van meerdere kinderen op een school of hulp bij schoolactiviteiten waardoor de school korting dan wel vrijstelling verleent.

4.3 Vaste bijdragen en bijkomende kosten voor materialen

Vaste bijdrage

Door de relatief grote hoeveelheid praktijk in de mbo/bol vormen 'materialen' een belangrijk bestanddeel van de schoolkosten. De materialen die moeten worden aangeschaft verschillen echter per opleiding: technici hebben overalls en stofbrillen nodig, terwijl een leerling-kok een goed stel messen nodig heeft.¹

Van de respondenten heeft 24 procent geen vaste kosten voor materialen en gereedschappen, 30 procent heeft dat wel. Gemiddeld liggen de vaste kosten voor het mbo/bol op € 92,- met een mediaan van € 15,-. Voor E&H ligt het gemiddelde op € 102,- met een mediaan van € 18,-. Voor

¹ SEO 2002: blz. 32.

de categorie T&M ligt het gemiddelde bedrag op € 110,-; de mediaan op € 45,-. G&V is het goedkoopst uit met een gemiddelde van € 64,- en een mediaan van € 10,-

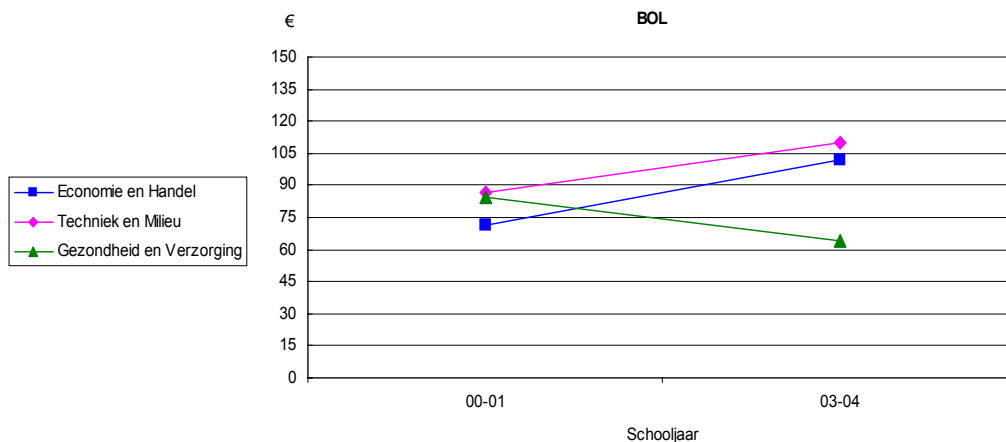
Het gemiddelde dat ouders kwijt zijn aan vaste kosten bij mbo/bol niveau 1- 2 is € 81,- met een mediaan van € 15,-. Bij niveau 3-4 ligt het gemiddelde op € 100,- en de mediaan eveneens op € 15,-. Bij beide niveaus ligt de waarde van het eerste kwartiel op 0; de waarde van het derde kwartiel ligt bij niveau 1-2 op € 131,- en bij niveau 3-4 op € 92,-.

Tabel 4.4 Vaste bijdrage naar leerjaar

	Totaal	1	2	3	4
N	342	160	95	49	38
Gemiddelde	€ 91,-	€ 127,-	€ 67,-	€ 48,-	€ 57,-
Mediaan	€ 15,-	€ 45,-	€ 7,-	0	0

Bovenstaande tabel geeft een overzicht van de vaste kosten naar leerjaar. De gemiddelde kosten en ook de mediaan is het hoogst in het eerste leerjaar. Daarnaast valt op dat de helft van het aantal respondenten weinig vaste kosten heeft in het derde en vierde leerjaar (mediaan = 0).

Grafiek 4.6 Gemiddelde vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Economie en Handel ++
 Techniek en Milieu +
 Gezondheid en Verzorging --

In bovenstaande grafiek en bijbehorende tabel zien we dat de gemiddelde vaste kosten van de opleidingscategorie G&V tussen de 21 en 50 procent is gedaald, na correctie voor inflatie. De overige opleidingscategorieën zijn gestegen, waarbij T&M minder sterk is gestegen dan E&H.

Vrijwillige bijdrage en vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen

Als we de vrijwillige bijdrage en de vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen bij elkaar optellen, ontstaat de 'totale vaste bijdrage'. Het gemiddelde van het totale mbo/bol is € 204,- met een mediaan van € 120,-. Een kwart van de ouders betaalt dan € 50,- of minder, een kwart betaalt € 200,- of meer.

Het gemiddelde voor E&H is het hoogst en bedraagt € 236,- bij T&M en G&V respectievelijk € 196,- en € 177,-. Overigens waren deze kosten in 2000/2001 het hoogst bij de opleidingscategorïe T&M. De mediaan van de drie opleidingscategorïeën liggen op € 117,-, € 143,-, en € 98,-

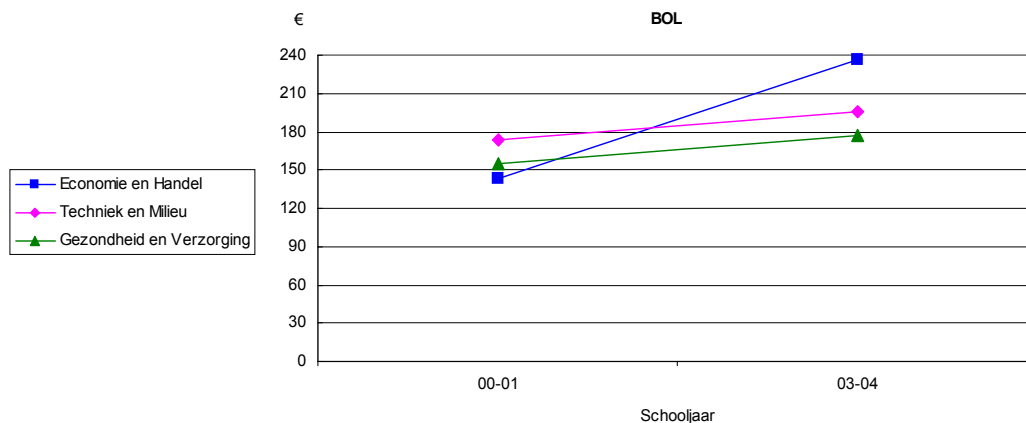
Het gemiddelde voor niveau 1-2 is € 175,-; dat van niveau 3-4 ligt op € 221,-. De mediaan ligt bij niveau 1-2 op € 103,-; voor niveau 3-4 op € 125,-. Een kwart van de ouders betaalt bij niveau 1-2 € 16,-; een kwart betaalt bij niveau 3-4 € 50,- of minder. Bij niveau 1-2 betaalt een kwart € 200,- of meer; bij niveau 3-4 ligt dat op € 208,-.

In tabel 4.5 lezen we dat als we de vaste kosten en vrijwillige bijdrage bij elkaar optellen, de kosten in het eerste leerjaar het hoogst zijn.

Tabel 4.5 Vaste bijdrage en vrijwillige bijdrage naar leerjaar

	Totaal	1	2	3	4
N	249	121	62	37	29
Gemiddelde	€ 204,-	€ 234,-	€ 197,-	€ 122,-	€ 195,-
Mediaan	€ 120,-	€ 140,-	€ 107,-	€ 95,-	€ 130,-

Grafiek 4.7 Vrijwillige bijdrage en vaste bijdrage voor materialen en gereedschappen



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

- Economie en Handel ++
- Techniek en Milieu +
- Gezondheid en Verzorging +

In de bovenstaande grafiek en bijbehorende tabel zien we dat de kosten van de som van de vrijwillige bijdrage en de vaste kosten bij alle drie de opleidingscategorïeën stijgen, maar voor E&H het sterkst (tussen de 21 en 50 procent, na correctie voor inflatie).

Bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen

Bijkomende kosten zijn kosten die op voorhand niet bekend zijn en die ouders in de loop van het jaar maken voor de aanschaf van bijvoorbeeld stof, houtlijm of iets dergelijks. Deze kosten vallen niet onder de vaste bijdragen. Bijna eenderde betaalt jaarlijks een bedrag aan bijkomende kosten, terwijl 30 procent geen kosten hieraan heeft.

Het gemiddelde bedrag dat ouders betalen aan de bijkomende kosten ligt voor het totale mbo/bol op € 121,- met een mediaan van € 75,-. Een kwart van de respondenten heeft geen bijkomende kosten; een kwart betaalt € 150,- of meer. Het gemiddelde van de opleidingscategorieën E&H en G&V liggen dicht bij elkaar (€ 111,- en € 110,-), terwijl de medianen op € 50,- en € 55,- liggen. Het gemiddelde voor de categorie T&M ligt hoger met € 138,- en een mediaan van € 100,-.

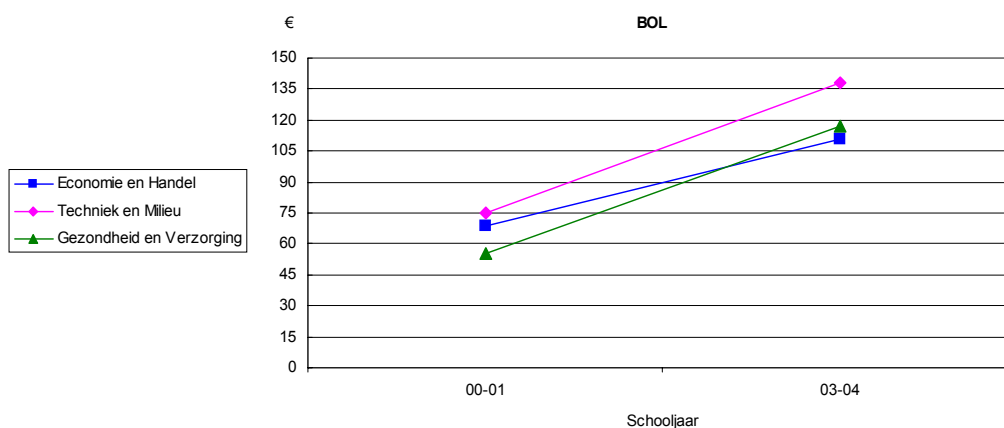
Het gemiddelde van niveau 1-2 ligt op € 111,- (mediaan € 75,-). Het gemiddelde van niveau 3-4 ligt op € 123,- (mediaan € 70,-). Bij beide heeft een kwart van de respondenten geen bijkomende kosten aan materialen en gereedschappen. Een kwart van de respondenten met kinderen op niveau 1-2 betaalt € 190,- of meer. Bij niveau 3-4 ligt het bedrag op € 150,-.

Onderstaande tabel toont de bijkomende kosten naar leerjaar. Uit de tabel blijkt dat de bijkomende kosten in het eerste leerjaar gemiddeld het hoogst liggen.

Tabel 4.6 Bijkomende kosten naar leerjaar

	Totaal	1	2	3	4
N	357	174	103	38	42
Gemiddelde	€ 121,-	€ 153,-	€ 93,-	€ 74,-	€ 98,-
Mediaan	€ 75,-	€ 100,-	€ 50,-	€ 33,-	€ 50,-

Grafiek 4.8 Gemiddelde bijkomende kosten voor materialen en gereedschappen



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Economie en Handel ++

Techniek en Milieu +++

Gezondheid en Verzorging +++

Vergeleken met 2000/2001 zien we dat de bijkomende kosten dit schooljaar voor alledrie de sectoren sterk zijn gestegen.

4.4 Schoolboeken

In de enquête hebben we afzonderlijke vragen gesteld naar de kosten van een boekenfonds, tweedehands en nieuwe boeken. Bij de kosten voor schoolboeken hebben we de uitgaven voor nieuwe boeken, tweedehands boeken en het schoolboekenfonds bij elkaar opgeteld.

Van de respondenten bestelt 9 procent zijn boeken bij het boekenfonds. Dit is iets minder dan tijdens de vorige meting toen 16 procent van de respondenten van het boekenfonds gebruik maakten. Verder koopt 33 procent van de ouders uitsluitend nieuwe of tweedehands boeken en 58 procent combineert koop en boekenfonds.

De boekenkosten voor het totale mbo/bol liggen gemiddeld op € 541,- met een mediaan van € 480,-. Een kwart van de respondenten betaalt € 250,- of minder; een kwart betaalt € 731,- of meer.

Het gemiddelde voor de schoolboeken voor de richting E&H is € 529,- met een mediaan van € 500,-. Bij T&M liggen de kosten voor schoolboeken het hoogst van de drie opleidingscategorieën, namelijk op € 605,- met een mediaan van € 500,-. G&V kent een gemiddelde van € 503,- en een mediaan van € 400,-.

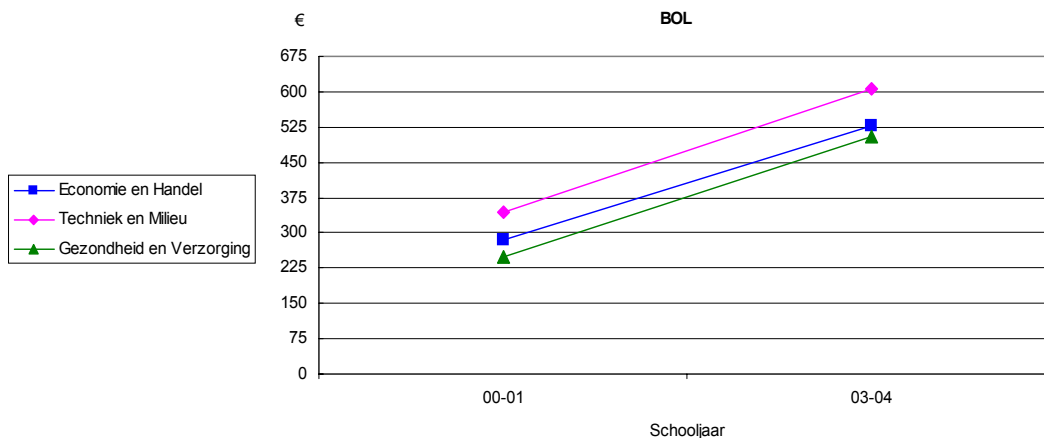
De gemiddelde kosten van schoolboeken ligt bij niveau 1-2 op € 569,- (mediaan = € 500,-). Niveau 3-4 heeft een gemiddelde op € 531,- (mediaan = € 477,-).

De boekenkosten zijn het hoogst in het eerste leerjaar, zo blijkt uit tabel 4.7.

Tabel 4.7 Boekenkosten naar leerjaar

	1	2	3	4
N	191	96	49	39
Gemiddelde	€ 622,-	€ 488,-	€ 444,-	€ 413,-
Mediaan	€ 520,-	€ 360,-	€ 400,-	€ 460,-

Grafiek 4.9 Gemiddelde boekenkosten



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Economie en Handel +++

Techniek en Milieu +++

Gezondheid en Verzorging +++

In de grafiek staan de boekenkosten per opleidingscategorie vergeleken met de boekenkosten uit het schooljaar 2000/2001. Uit de grafiek blijkt dat de boekenkosten voor alle drie de opleidingscategorieën sterk zijn gestegen (meer dan 50 procent, na correctie voor inflatie).

Om te kijken welke verschillen er zijn tussen de kostenpost van de boeken (boekenfonds, tweedehands of nieuw of een combinatie) hebben we de boekenkosten gesplitst. De respondenten die op een kostenpost 'weet niet' hebben geantwoord zijn (evenals bij de berekening van de totale kosten) buiten beschouwing gelaten.

Tabel 4.8 Boekenkosten MBO/BOL naar boekenfonds, koop en combinatie van beiden

		Gemiddelde	N
Fonds	economie en handel	€ 358,-	19
	techniek en milieu	€ 403,-	7
	gezondheid en verzorging	€ 227,-	6
	<i>Totaal</i>	€ 343,-	32
Fonds+koop	economie en handel	€ 700,-	76
	techniek en milieu	€ 829,-	58
	gezondheid en verzorging	€ 703,-	70
	<i>Totaal</i>	€ 738,-	204
Koop	economie en handel	€ 408,-	36
	techniek en milieu	€ 364,-	33
	gezondheid en verzorging	€ 336,-	47
	<i>Totaal</i>	€ 366,-	116

Uit tabel 4.8 blijkt dat het aanschaffen van boeken via het boekenfonds over het algemeen het goedkoopste is. Voor deze resultaten geldt dat ze met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden, vanwege het lage aantal respondenten op sommige posten.

4.5 Overige schoolbenodigdheden

Bij 'overige schoolbenodigdheden' denken we aan bijvoorbeeld schrijfmateriaal, schriften, mappen, een agenda, voorgeschreven gymkleding, schooltas, huur kluisje, ICT-leermiddelen als floppy's, cd-roms, printpapier en kosten voor internet. Zes procent van de respondenten heeft hier geen kosten aan en 69 procent geeft hier een jaarlijkse bijdrage aan uit. Het gemiddelde voor het totale mbo/bol ligt op € 137,- en de mediaan op € 100,-. Een kwart van de respondenten betaalt € 50,- of minder; een kwart € 150,- of meer.

Voor de categorie E&H ligt het gemiddelde op € 124,-; voor T&M op € 133,- en G&V heeft de meeste kosten met € 152,-. De medianen voor de drie schoolcategorieën liggen op € 100,-.

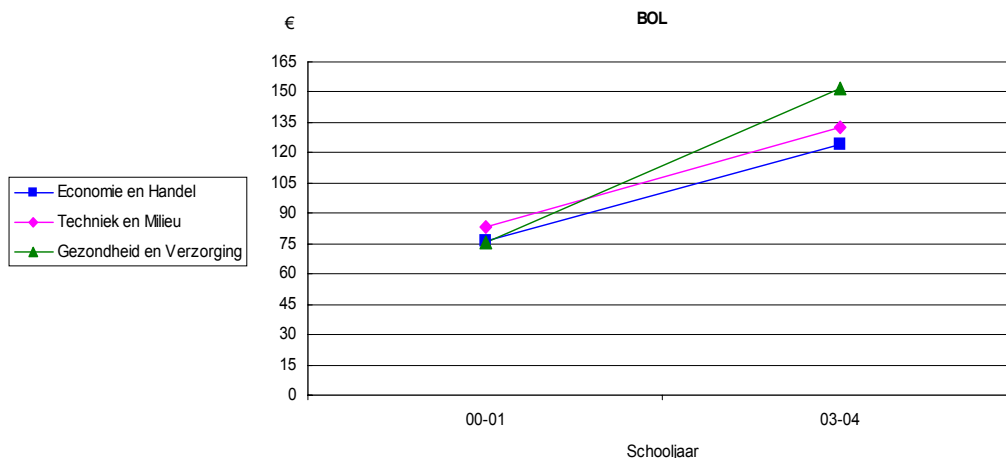
De gemiddelde kosten voor de overige schoolbenodigdheden liggen bij niveau 1-2 op € 126,- en bij niveau 3-4 op € 144,-. De mediaan ligt bij beide op € 100,-. Een kwart van de respondenten betaalt € 50,- of minder; een kwart betaalt € 150,- of meer (geldt voor alle niveaus).

Als we de kosten voor de overige schoolbenodigdheden splitsen naar leerjaar zien we dat de kosten voor het eerste en derde leerjaar het hoogst zijn. De gemiddelde kosten in het tweede leerjaar zijn het laagst, terwijl de mediaan in alle vier de leerjaren constant blijft.

Tabel 4.9 Kosten voor overige schoolbenodigdheden naar leerjaar

	1	2	3	4
N	224	131	65	54
Gemiddelde	€ 146,-	€ 119,-	€ 143,-	€ 137,-
Mediaan	€ 100,-	€ 100,-	€ 100,-	€ 100,-

Grafiek 4.10 Gemiddelde kosten voor overige schoolbenodigdheden



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Economie en Handel	++
Techniek en Milieu	++
Gezondheid en Verzorging	+++

Uit de grafiek blijkt dat alle drie de opleidingscategorieën, na correctie voor inflatie, sterk zijn gestegen. De kosten voor overige schoolbenodigdheden voor de opleidingscategorie G&V vertonen de sterkste stijging: meer dan 50 procent na correctie voor inflatie.

4.6 Kosten voor schoolactiviteiten

Onder schoolactiviteiten verstaan we bijvoorbeeld schoolreisjes, introductiekamp, theaterbezoek, (meerdaagse) excursies of andere door de school georganiseerde (vrijwillige) activiteiten. Het eventuele zakgeld is buiten beschouwing gelaten, evenals de eventuele kosten die zijn opgenomen in de (vrijwillige) bijdrage. Van de respondenten heeft 34 procent hier een bedrag genoemd; 21 procent heeft geen kosten voor schoolactiviteiten.

Het gemiddelde van het mbo/bol bedraagt voor de deelname aan schoolactiviteiten € 103,- met een mediaan van € 50,-. Een kwart van de ouders betaalt niets, een kwart betaalt € 150,- of meer. De spreiding tussen de bedragen is dus groot.

De gemiddelde kosten voor schoolactiviteiten liggen per schoolcategorie uit elkaar. Zo betalen respondenten met kinderen in E&H gemiddeld € 110,-; bij de categorie T&M betaalt men gemiddeld € 97,- en bij G&V € 102,-. De medianen van de drie categorieën liggen op € 60,- voor E&H en voor T&M en G&V op € 50,-.

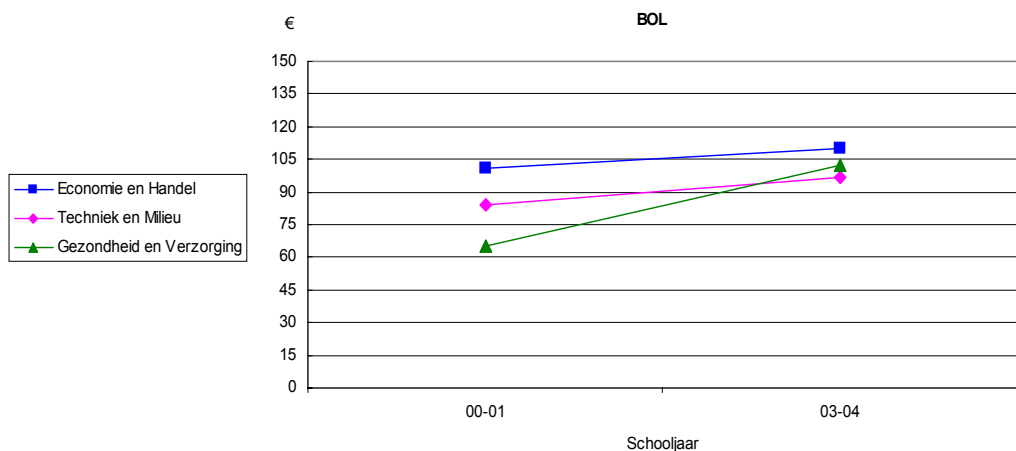
De ouders van leerlingen die een opleiding op niveau 1-2 volgen, betalen gemiddeld € 99,- aan schoolactiviteiten (mediaan: € 55,-). Bij de opleidingen op niveau 3-4 ligt het gemiddelde bedrag op € 106,- met een mediaan van € 50,-. Een kwart van de respondenten betaalt niets; een kwart betaalt bij niveau 1-2 € 150,- of meer; bij niveau 3-4 € 200,- of meer.

Uit onderstaande tabel blijkt dat de kosten voor schoolactiviteiten van het eerste en het derde leerjaar bovengemiddeld zijn. Waarschijnlijk komt dit omdat in het eerste en derde leerjaar duurder excursies plaatsvinden.

Tabel 4.10 Kosten voor schoolactiviteiten naar leerjaar

	1	2	3	4
N	142	104	60	41
Gemiddelde	€ 109,-	€ 85,-	€ 130,-	€ 95,-
Mediaan	€ 58,-	€ 45,-	€ 83,-	€ 50,-

Grafiek 4.11 Gemiddelde kosten voor schoolactiviteiten



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

- Economie en Handel -
- Techniek en Milieu +
- Gezondheid en Verzorging ++

Als we de kosten voor schoolactiviteiten 2003/ 2004 afzetten tegen de kosten 2000/2001 valt op dat G&V het sterkst is gestegen: tussen de 21 en 50 procent na correctie voor inflatie. E&H is iets gedaald, T&M licht gestegen.

4.7 Reiskosten openbaar vervoer

Van de leerlingen die een opleiding volgen op het mbo/bol reist 86 procent gedurende het schooljaar naar dezelfde leslocatie.

Tabel 4.11 Belangrijkste vervoermiddel

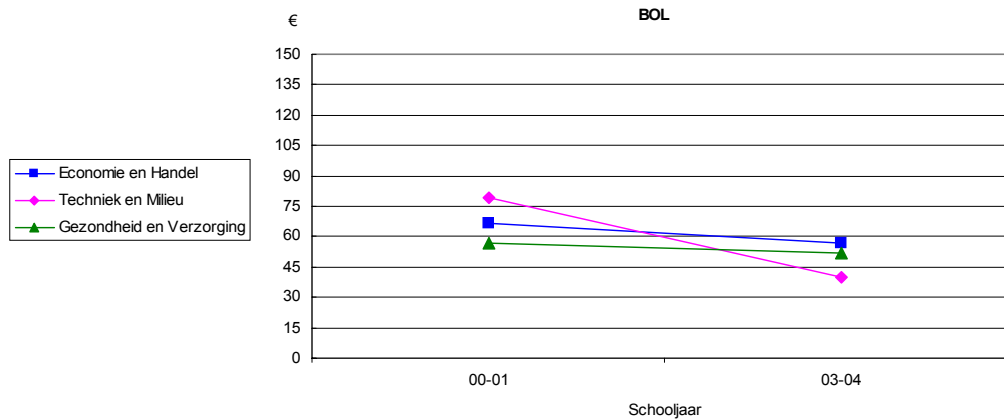
	Aantal	%
Fiets	264	42%
Openbaar vervoer	261	41%
Scooter	80	13%
Auto	10	2%
Anders	4	1%
Weet niet	1	0%
Totaal	634	100%

Uit de bovenstaande tabel blijkt dat kinderen aan het mbo/bol voornamelijk met de fiets naar school gaan, gevolgd door het openbaar vervoer. Uit het onderzoek in 2001 dat mbo/bol leerlingen zich voornamelijk met het openbaar vervoer naar school begaven (60 procent).

Gemiddeld wonen leerlingen 16 kilometer van huis. In 2001 lag het gemiddeld aantal kilometers op 20 kilometer. De gemiddelde reiskosten van kinderen die met het openbaar vervoer reizen, is € 611,- op jaarbasis, met een mediaan van € 442,-. Een kwart van de ouders betaalt € 124,-; een kwart jaarlijks € 828,- of meer. De gemiddelde reiskosten voor de richting E&H is € 680,-, (mediaan: € 330,-), van T&M € 483,- (mediaan: € 175,-) en bij G&V € 620,- (mediaan: € 500,-). Gemiddelde en mediaan liggen bij alle onderdelen dus behoorlijk uit elkaar. Dat betekent dat er grote verschillen zijn tussen de reiskosten die ouders kwijt zijn voor hun kinderen: de helft van de ouders betaalt een aanzienlijk lager bedrag (mediaan) dan het gemiddelde bedrag dat ouders kwijt zijn aan reiskosten. Deze resultaten moeten echter met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden vanwege het lage aantal respondenten dat deze vraag beantwoord heeft. Dat verklaart ook mede de grote verschillen tussen de gemiddelde reiskosten en de reiskosten die de helft van de ouders kwijt zijn (mediaan).

Niveau 1-2 heeft een gemiddelde kostenpost van € 236,- (mediaan = € 195,-); niveau 3-4 € 663,- (mediaan = € 450,-).

Grafiek 4.12 Gemiddelde reiskosten per maand (exclusief de nullen)



Procentuele stijging/daling gecorrigeerd voor inflatie

Economie en Handel	--
Techniek en Milieu	---
Gezondheid en Verzorging	-

Bovenstaande grafiek en bijbehorende tabel toont de gemiddelde reiskosten per maand voor het mbo/bol. We zien dat de reiskosten, na correctie voor inflatie, voor alle drie de opleidingscategorieën zijn gedaald. Voor de sector T&M is deze daling het sterkst (meer dan 50 procent), gevolgd door de sector E&H (tussen de 21 en 50 procent) en de sector G&V (minder dan 20 procent).

4.8 Overig

Voordat we de overige uitkomsten presenteren dient de lezer zich hierbij te realiseren dat deze met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden. Het aantal respondenten dat deze vragen beantwoord heeft, is bijzonder laag. Hierdoor kunnen deze kosten in werkelijkheid hoger of lager uitvallen.

Bijles

Vijf procent van de respondenten zegt dat hun kind bijles volgen, gemiddeld 40 uur per jaar (mediaan is 33 uur). De gemiddelde kosten voor de bijles liggen op € 5,- per uur met een mediaan van 0. Als we de nullen weglaten, is het gemiddelde € 7,- per uur met een mediaan van € 12,-.

Bijverdiensten leerling

Meer dan de helft van de leerlingen (57%) heeft bijverdiensten, 42 procent heeft dat niet. Van de groep kinderen die bijverdient, hoeft 89 procent géén schoolkosten betalen. Leerlingen die wel meebetalen, doen dat voornamelijk voor excursies (4 procent) of schoolartikelen (4 procent).

Stage

Van de respondenten zegt 55 procent dat hun kind stage loopt. Het belangrijkste vervoermiddel waarmee leerlingen naar hun stage reizen is de fiets (37 procent), gevolgd door het openbaar vervoer (32 procent) en de brommer of scooter (16 procent). Vijf procent van de leerlingen gaat per auto naar de stage.

Meer dan de helft van de respondenten waarvan het kind per openbaar vervoer naar de stageplek reist, zegt dat het kind daar geen speciale kaart voor moest aanschaffen; bij twee op de tien respondenten was dit wel het geval. Leerlingen kopen dan een jaar- of maandtrajectkaart met eventuele zones voor bus of tram (35 procent) of een bus- en tramabonnement (35 procent). Zestien procent koopt een strippenkaart of losse treinkaartjes.

De gemiddelde afstand van huis naar de stageplaats bedraagt 36 kilometer met een mediaan van 10 kilometer. Voor de leerlingen die met het openbaar vervoer reizen bedraagt de gemiddelde afstand 44 kilometer met een mediaan van 18 kilometer.

Vergoeding

Eén op de tien leerlingen ontvangt een stagevergoeding, 5 procent een reiskostenvergoeding van school (1 procent, n=3), of van het stageadres (4 procent). De leerlingen die een stagevergoeding krijgen, krijgen gemiddeld € 160,- per maand. Dit bedrag is exact gelijk aan de gemiddelde stagevergoeding in 2000/2001.

5 ICT-leermiddelen en boekenkosten

Het aandeel van ICT in de schoolkosten heeft op twee manieren aandacht gekregen in het onderzoek. Allereerst hebben we enkele inleidende vragen gesteld of ouders een computer en internetaansluiting hebben en vervolgens in hoeverre ouders zich bij de aanschaf van de computer en internetaansluiting hebben laten leiden doordat het kind voor school dingen op de computer moeten doen. Om een beeld te krijgen van het ICT-aandeel in de boekenkosten was aanvankelijk het plan drie uitgeverijen en een distributeur te interviewen. Zoals reeds in paragraaf 2.2.2 is aangegeven zijn deze interviews vervangen door één interview met een vertegenwoordiger van de brancheorganisatie van de educatieve uitgeverijen (GEU). De hieronder beschreven resultaten rond ontwikkeling ICT en boekenkosten zijn afkomstig uit dit interview. Hiermee is dus geen volledig beeld geschetst. Hiervoor is aanvullend onderzoek onder alle educatieve uitgeverijen noodzakelijk.¹

Ouders

Alle respondenten met kinderen op het voortgezet onderwijs hebben thuis een computer voorzien van een internetaansluiting. Dit is op zich niet verwonderlijk omdat de wijze van bevraging via een internetenquête plaatsvond. Bijna driekwart van de ouders heeft zich bij de aanschaf van de computer enigszins tot in belangrijke mate laten leiden door het feit dat hun kind voor school dingen op de computer moest doen. 45 procent van de ouders heeft zich bij het aanvragen van een internetaansluiting in belangrijke mate laten leiden door het feit dat het kind dit nodig had voor schoolactiviteiten.

Ook vrijwel alle respondenten met kinderen op het mbo hebben thuis een computer voorzien van een internetaansluiting. Ook deze hoge percentages vallen te verklaren door de wijze waarop de bevraging heeft plaatsgevonden (via internet). 77 procent van de ouders heeft zich bij de aanschaf van de computer enigszins of in belangrijke mate laten leiden doordat het kind voor school activiteiten op de computer moet verrichten. Voor het aanvragen van een internetaansluiting heeft 76 procent zich enigszins tot in belangrijke mate laten leiden door de schoolactiviteiten van hun kind.

Ontwikkeling ICT en boekenkosten

Uit het interview met de GEU blijkt dat boekenprijzen zich hebben ontwikkeld door:

- Onderwijsvernieuwingen en actualisatie die hebben plaatsgevonden, zoals het studiehuis, vmbo, competentieleren en de invoering van de euro
- Het gebruik van geïntegreerde ICT in de leermiddelen
- De toenemende vraag van scholen naar maatwerkoplossingen.

De kostenstijging als gevolg van ICT is inmiddels door jaarlijkse autonome kostenstijgingen, maar ook door innovatieve ontwikkelingen geleidelijk opgelopen.

¹ De GEU is van plan begin 2004 een onderzoek uit te zetten naar de ontwikkeling van de boekenkosten in de afgelopen jaren.

Boekenkosten

Prijsstijgingen zijn niet alleen te herleiden via de prijsstijging die uitgeverijen berekenen. Distributeurs van boeken en scholen zelf (via het boekenfonds) hebben ook invloed op de prijsstijging. Scholen kunnen bijvoorbeeld keuze maken in de wijze van aanschaf en beschikbaarstelling van boeken (koop of huur). Uitgevers volgen het tempo van de onderwijsvernieuwingen. Dit tempo is daarom richtinggevend voor de 'nieuwe drukken', aldus de GEU. Daarbij actualiseren uitgeverijen jaarlijks de leergangen via het 'eenjarig' materiaal (werkboeken, cd-roms, internet).

Ontwikkeling ICT-leermiddelen

De afgelopen jaren heeft de ontwikkeling van ICT-leermiddelen een hoge vlucht genomen. Tot op heden is ICT als aanvulling op bestaande leermiddelen ontwikkeld. In de (nabije) toekomst zal het steeds meer een deels vervangende functie krijgen van (delen van) leermiddelen.

ICT kan op verschillende manieren worden ingezet. De praktijk leert echter dat scholen ICT slechts mondjesmaat gebruiken en dan veelal als additionele oefenmogelijkheid. In het voortgezet onderwijs bieden uitgeverijen ICT aan in combinatie met bestaande leermiddelen (zoals een cd-rom in het boek en websites bij de methode). Hierdoor wordt de samenhang in het gebruik zichtbaar. In de BVE-sector wordt veel *stand-alone* software gebruikt.

Samenwerking

Uitgeverijen werken met diverse instanties en personen samen als het gaat om de ontwikkeling en marketing van ICT-leermiddelen. Bij de ontwikkeling gaat het om auteurs, scholen, kenniscentra, softwarehuizen, hosting- en productiebedrijven. Bij de marketing betreft het begeleidingsdiensten, internetproviders, Kennisnet, boekhandels et cetera.

Het doel van de samenwerking is om ICT-leermiddelen in een toegankelijk te maken voor docenten en leerlingen, waardoor ICT zo optimaal mogelijk kan integreren in een lessituatie.

Toekomst

ICT-leermiddelen zullen nooit volledig de boeken vervangen. De verwachting is echter gerechtvaardigd dat scholen geheel eigen keuzes zullen maken uit het media-aanbod, waarbij de ICT-component terrein zal winnen. De boekenkosten zullen daarmee verminderen, terwijl de kosten voor ICT stijgen. Volgens de GEU zal de integrale prijs voor leermiddelen hoger worden als gevolg van:

- Gevraagde maatwerkoplossingen door scholen (denk hierbij ook aan de plannen van de commissie Meijerink voor de herziening van de basisvorming en de ontwikkelingen in ROC's)
- ICT-leermiddelen bieden meer onderwijsfunctionaliteit (zoals bij didactiek, organisatie en communicatie met geluid en bewegend beeld) en zijn daarmee duurder in ontwikkeling
- De kosten van het programmaonderhoud, contentactualisatie en docentondersteuning zijn nieuw ten opzichte van de situatie dat docenten 'slechts' met boeken werken.

Overigens betekent de stijging van kosten voor leermiddelen niet automatisch dat de boekenkosten voor ouders ook stijgen. De genoemde extrakosten komen in eerste instantie ten laste van de school. Het is aan de school om te bepalen om deze kosten bij ouders te verrekenen of uit andere middelen te betalen.

Literatuur

- Inspectierapport (2003). *De kost gaat voor de baat. Schoolkosten in de BVE*. Inspectie van onderwijs in opdracht van het ministerie van OCW.
- NIBUD (2001). *Schoolkostenonderzoek: schoolkosten in het voortgezet onderwijs en de BOL 2000-2001*. Utrecht (inclusief tabellenboek).
- Regioplan (2002). *Tegemoetkoming in de schoolkosten door gemeenten en scholen – eindrapport*. M. Blommesteijn, M. Gemmeke, A. Vermeij, Regioplan Onderwijs en Arbeidsmarkt, Amsterdam.
- Sardes (2002). *Zonder schroom naar school. Omgaan met armoede in het onderwijs*. M. Hoogbergen, A.L. van der Vegt, Sardes,
- SEO (2002). *Kennis over kosten. De beheersing van schoolkosten in het voortgezet onderwijs en de BOL*. B. Baarsma, M. van Leeuwen e.a., SEO, Amsterdam
- SCP (2002). *E-cultuur; een empirische verkenning*. J. de Haan, F. Huysmans e.a. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Bijlage Aankondigingsbrief en bijlagen

Betreft: uitnodiging deelname enquête schoolkostenonderzoek

Geachte heer / mevrouw,

Het volgen van onderwijs kost geld. Een groot deel hiervan wordt door de overheid betaald door de bekostiging van scholen. Maar daarnaast zijn er ook kosten voor ouders van leerlingen. Naast het lesgeld voor leerlingen van 16 jaar en ouder hebben ouders ook te maken met andere schoolkosten. Dit zijn kosten die niet wettelijk zijn vastgelegd, maar die scholen wel – in samenspraak met de ouders – in rekening brengen. Hierbij kunt u denken aan:

- de vrijwillige ouderbijdrage;
- de leermiddelen (zoals schoolboeken en andere benodigdheden);
- de schoolactiviteiten (excursies, buitenlandse reizen, vieringen, culturele activiteiten);
- de reiskosten.

De kosten die het volgen van onderwijs met zich mee brengt, mogen echter geen belemmering vormen om naar school te gaan. Ik hecht er daarom belang aan inzicht te hebben in de hoogte en ontwikkeling van de schoolkosten waarmee ouders van leerlingen in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs te maken krijgen.

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door het onderzoeksbureau Research voor Beleid. Voor het onderzoek is het van belang gegevens te krijgen van ouders die de schoolkosten betalen. Daarom wil ik u vragen mee de vragenlijst van dit onderzoek in te vullen. Bij elke tiende ingevulde enquête wordt een bedrag van € 16 overgemaakt aan een scholenprogramma van de Novib in Bangladesh. Voor dit bedrag kan één kind een jaar lang naar school.

U kunt de vragenlijst op internet invullen of telefonisch beantwoorden. Tot 17 oktober heeft u de tijd dit via internet te doen. Alle ouders die de vragenlijst na 5 oktober nog niet hebben ingevuld, of dat liever telefonisch willen doen, worden vanaf 6 oktober telefonisch benaderd door een enquêteur van Research voor Beleid. In de bijlage bij de brief vindt u verdere instructies en de toegangscodes voor de internetenquête. Het onderzoeksbureau zal vertrouwelijk met uw gegevens omgaan en deze dan ook anoniem in de onderzoeksrapportage verwerkt.

Door uw medewerking te verlenen kunt u helpen een goed en betrouwbaar inzicht in de schoolkosten creëren.

Hoogachtend,

Bijlagen: instructie internetenquête
vragen uit enquête

Bijlage 1 Instructie enquête

Hoe kom ik bij de internetenquête?

De internetenquête kunt u vinden op de volgende website:

www.proquest.nl/schoolkosten

Uw toegangscode is : XXX

Uw persoonlijk wachtwoord is: XXX

Het wachtwoord is persoonlijk en dus uniek. Alleen met dit wachtwoord heeft u toegang tot de internetenquête.

Ik heb meerdere kinderen die binnen de doelgroep vallen, voor wie vul ik de enquête in?

De vragenlijst is bedoeld voor ouders met kinderen in het voortgezet onderwijs (praktijkonderwijs, vmbo, mavo, havo, vwo) of de (voltijds opleiding) beroepsopleidende leerweg (bol) van het middelbaar beroepsonderwijs (mbo).¹ Het is de bedoeling dat u bij het beantwoorden van de vragen de schoolkosten van één kind in uw gedachten neemt. Als meerdere kinderen tot deze doelgroep behoren dan verzoeken wij u de vragenlijst in te vullen voor het kind dat het eerst jarig is.

Ik wil deelnemen aan de enquête, maar ik heb geen internet. Kan dat?

Als u geen mogelijkheden heeft de internetenquête in te vullen -bijvoorbeeld omdat u geen internetaansluiting heeft-, maar toch mee wilt doen aan het onderzoek, hoeft u zelf geen actie te ondernemen. Alle geselecteerde ouders die de internetenquête nog niet hebben ingevuld kunnen van 6 t/m 17 oktober worden gebeld door een enquêteur van Research voor Beleid. U kunt dan direct de vragen beantwoorden of een afspraak maken voor en tijdstip waarop het gesprek u beter schikt. Degene die de internetenquête hebben ingevuld, worden uiteraard niet telefonisch benaderd.

Welke vragen kan ik verwachten?

De enquête is opgesteld door het onderzoeksbureau in overleg met het ministerie van OCW. In de enquête zult u worden gevraagd naar geldbedragen. In bijlage 2 vindt u een overzicht van deze vragen. De bijlage kunt u gebruiken om u voor te bereiden op de enquête. Als u in oktober gebeld wordt, is het raadzaam deze bijlage (met antwoorden) bij het telefoongesprek te hebben.

Waar kan ik terecht met overige vragen?

Voor vragen over deze brief of over de enquête kunt u op werkdagen 's ochtends tussen 9.00 en 12:00 uur bellen met de helpdesk, telefoonnummer (071) 524 15 54. Ook kunt u een e-mail sturen naar schoolkosten@rvbh.nl.

¹ De beroepsopleidende leerweg (BOL) is een leerweg via leren en stage; de beroepsbegeleidende leerweg (BBL) is een leerweg via werken en leren. Leerlingen leren voornamelijk op de werkplek.

Bijlage 2 Vragen uit enquête

In de enquête vragen we u verschillende keren een bedrag in te vullen. Hieronder staan deze vragen opgenomen. Voor het onderzoek is het belangrijk dat u de bedragen zo exact mogelijk invult. Bij sommige vragen zult u een schatting moeten maken.

- De eerste vragen gaan over het bedrag dat u dit schooljaar (2003/2004) betaalt aan: schoolboeken via het boekenfonds, nieuwe boeken en tweedehands boeken.
- Vervolgens wordt u gevraagd hoe hoog de **(vrijwillige) ouderbijdrage** is voor uw kind. Hierbij telt het lesgeld voor kinderen van 16 jaar en ouder niet mee. Bij deze vraag dient u het bedrag in te vullen dat de school van u vraagt, zonder daarvan eventuele kortingen of vrijstellingen af te trekken.
- De volgende vraag is of u **korting of vrijstelling op de (vrijwillige) ouderbijdrage** krijgt en zo ja, hoe hoog deze korting dan is voor dit schooljaar. Tegemoetkomingen in het lesgeld of studiekosten voor het voortgezet onderwijs die u van de IB-Groep in Groningen¹ ontvangt, tellen hierbij niet mee. Krijgt u deze korting van de school, de gemeente of een andere instelling?
- Vervolgens willen we weten hoe hoog de **vaste bijdrage** voor bijvoorbeeld materialen en gereedschappen is. Het gaat hierbij om vaste bijdragen die u voor en heel jaar betaalt aan de school of de gemeente. Kosten die u in de loop van het jaar zelf maakt voor de aanschaf voor bijvoorbeeld gereedschap of materialen vallen hier niet onder.
- Een zelfde vraag (hoe hoog zijn de kosten dit schooljaar?) stellen we over de **bijkomende kosten** voor bijvoorbeeld gereedschappen en materialen en de **overige benodigheden** (bijvoorbeeld schrijfmateriaal, schriften, mappen, agenda, voorgeschreven gymkleding, schoeltas).
- Daarna volgt een vraag over de gemiddelde **reiskosten** per maand als uw kind met **het openbaar vervoer** reist en de eventueel daarbij horende korting of reiskostenvergoeding die u ontvangt. Vervolgens volgen vragen naar de kosten voor **bijlessen** en **schoolreisje**, introductiekamp, theaterbezoek, (meerdaagse) excursies of andere door de school georganiseerde (vrijwillige) activiteiten. Bij de excursies etc. dient u alleen de kosten voor deelname op te geven. Het eventuele zakgeld dat u meegeeft valt buiten beschouwing evenals de eventuele kosten die zijn opgenomen in de (vrijwillige) ouderbijdrage. Ook zijn we benieuwd of uw kind zelf kosten moet betalen als hij of zij een bijbaantje heeft en zo ja, hoeveel het kind dan moet betalen.
- Speciaal voor leerlingen van het MBO/BOL stellen we vragen over de **stageplaats**: krijgt uw kind hier een **stagevergoeding** voor en krijgt uw kind een **reiskostenvergoeding**. Daarbij willen we weten wat de **afstand** is van uw huis tot het stageadres.
- Ten slotte stellen we hier een vraag over uw **inkomen**. Als u of uw partner aangifte doet voor de inkomstenbelasting, kunt u voor die persoon de gegevens van de belastingaangifte van het vorig jaar opgeven. Anders kunt u het huidige netto maandinkomen opgeven zoals dat op uw loonstrookje staat (zonder vakantietoeslag, kinderbijslag en dergelijke). Per partner geeft u één antwoord: of het bruto jaarinkomen 2002 (voorheen belastbaar jaarinkomen) of huidige het netto maandinkomen (volgens het loonstrookje).

¹ De Informatie Beheer Groep (IB-Groep) is bekend van de studiefinanciering. Ze voert onderwijswetten en -regelingen uit op het gebied van financiering en informatiebeheer.

Research voor Beleid
Schipholweg 13 - 15
Postbus 985
2300 AZ Leiden
telefoon: (071) 5253737
telefax: (071) 5253702
e-mail: rvb@rvbh.nl
www.researchvoorbeleid.nl